

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Katedra kulturní a sociální antropologie

Cesta k mistrovství

Oceňování drobných rukodělných řemeslníků dle metodiky Národního
ústavu lidové kultury

Bc. Eliška Miroslava Tintěrová

Diplomová práce

2020

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Eliška Miroslava Tintěrová**
Osobní číslo: **H18447**
Studijní program: **N6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Téma práce: **Cesta k mistrovství: Oceňování drobných rukodělných řemeslníků dle metodiky Národního ústavu lidové kultury**
Zadávající katedra: **Katedra sociální a kulturní antropologie**

Zásady pro vypracování

Diplomová práce se bude zabývat problematikou oceňování drobných rukodělných řemeslníků v České republice. Poznatky budou získávány vlastním kvalitativním terénním výzkumem založeným na sledování přeměny řemeslného výrobku z užitého předmětu denní spotřeby na ceněný (i oceněný) kulturní artefakt a následně muzejní exponát, tedy od jeho zrodu v ruce řemeslníka až po případné konečné spočinutí v muzejní vitríně. Terén bude odpovídat naznačené trajektorii: pozorování a rozhovory s výrobcí/drobnými rukodělnými řemeslníky bude zachycen nejen vznik výrobku, ale i pozadí tohoto vzniku (motivace řemeslníků k vykonávání činnosti, mezigenerační přenos výrobních postupů, udržitelnost řemesla apod.); při účasti na následující samostatné kariéře výrobku bude za pomoci pozorování, rozhovorů a studia podkladů sledováno, kterak se výrobní postup mění v tradici, výrobek v exponát a jeho tvůrce v oceněného mistra řemesla a nositele tradice. Práce si klade za cíl zodpovědět otázky, jak samotná povaha výrobku ovlivňuje potenciální (ne)možnost jeho tvůrce dojít oficiálního ocenění a šířeji jak je v České republice nahlíženo na tradici, lidovost a kulturu, tj. jak jsme si jejich definici sami zapracovali do zákonných a podzákonných opatření, jakým způsobem a s jakým výsledkem pak tato opatření aplikujeme.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- Brož L., T. Stöckelová 2015. Přísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem, in Cargo 13(1-2): 5-33.
- Burawoy, M. 1998. The Extended Case Method, in Sociological Theory 16(1): 4-33. Česko. Nařízení vlády 5/2003 Sb o oceněních v oblasti kultury, udělovaných Ministerstvem kultury; ve znění pozdějších předpisů, nejpozději 26/2015 Sb.
- Grygar, J. 2015. Děvušky a cigarety: o hranicích, migraci a moci. Praha: Slon.
- Hendl, J. 2012. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál.
- Ingold, T. 2001. From the Transmission of Representations to the Education of Attention, in H. Whitehouse (ed.), The Debated Mind: Evolutionary Psychology versus Ethnography, 113-153. Oxford – New York: Berg Publishers.
- Latour, B. 1993 [1991]. We Have Never Been Modern. Massachusetts: Harvard University Press.
- Metodika identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice v kontextu koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu na léta 2011-2015, eds. J. Blahůšek a M. Lukešová 2011. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Mlynka, L. 2003. Spoločenské zmeny a ich dôsledky v živote remeselníckych vrstiev, in Ľudová kultúra a jej premeny v 20. storočí. Bratislava: STIMUL.
- Mlynka, L. 2004. Remeselník vo vidieckom prostredí: Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve. Bratislava: STIMUL.
- Testa, A. 2016. From Folklore to Intangible Cultural Heritage. Observations about a Problematic Filiation, in Osterreichische Zeitschrift fur Volkskunde 119(3-4): 221-243.

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Hana Synková, Ph.D.**
Katedra sociální a kulturní antropologie

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2019**
Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2020**

L.S.

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

PhDr. Adam Horálek, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 10. srpna 2020

Bc. Eliška Miroslava Tintěrová

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji všem, kdož se podíleli na vzniku této práce – ať už přímo, třeba účastí na terénním výzkumu či cennými radami a doporučeními, nebo nepřímo, neméně cennou podporou.

V první řadě patří mé díky všem informantům, bez jejichž ochoty nechat mne nahlédnout a možná i trochu vstoupit do jejich světa, by terénní výzkum byl realizovatelný jen velice obtížně, pokud vůbec.

V další řadě děkuji celému kolektivu pardubické Katedry sociální a kulturní antropologie, zejména paní doktorce Haně Synkové, nejen za jejich erudici a vlídné vedení na poli poznání, ale také za jejich nezměrnou trpělivost a snášenlivost, s nimiž čelili a dále čelí mé tvrdohlavosti.

V neposlední řadě děkuji své rodině: Vaše bezpodmínečná láska, stálá podpora a bezmezná důvěra jsou mou životní kotvou i opěrným pilířem, mým přístavem, mým zázemím, které mi dovoluje realizovat mnohé bláznivé nápady.

ANOTACE

Práce vycházející z vlastního kvalitativního terénního výzkumu autorky se zabývá teoretickými a legislativními aspekty oceňování drobných rukodělných řemeslníků v České republice tituly Mistr tradiční rukodělné výroby a Nositel tradice lidových řemesel, tématem identifikace a dokumentace nemotného kulturního dědictví a zejména vlivu povahy výrobku, tj. jeho schopnosti absolvovat úspěšně přeměnu z předmětu denní potřeby na ceněný kulturní artefakt a muzejní exponát, na možnost či nemožnost výrobce dojít oficiálního ocenění.

KLÍČOVÁ SLOVA

antropologie politik, kulturní politika, nemotná kultura, materialita, sběratelství

TITLE

The Way to Mastery: Prize Award for Small Handicraftsmen According to the Methodology of the National Institute of Folk Culture (NÚLK)

ANNOTATION

This Thesis, which is based on the qualitative field research of its author, deals with the theoretical and legislative aspects of “Master of Traditional Handicraft” and “Folklore Tradition Bearer” prize awards to small handicraftsmen in the Czech Republic; further, it explores the topic of identification and documenting of intangible cultural heritage and especially the impact of the character of the product, i.e. its ability to successfully undergo the transition from an article of daily use to a valued cultural artefact and museum exhibit, to the possibility or impossibility of its producer to achieve an official award.

KEYWORDS

anthropology of policy, cultural policy, intangible culture, materiality, collecting

OBSAH

ÚVODNÍ SLOVO	10
1 POJMY	14
2 HLEDÁNÍ ODPOVĚDÍ A NACHÁZENÍ OTÁZEK.....	15
2.1 Terén: mezi dílnou a konferenčním sálem	15
2.2 Metody a výzkumné otázky (aneb jak a co).....	18
2.2.1 Výzkumné otázky	18
2.2.2 O věcech a lidech (Actor-Network Theory)	19
2.2.3 Neduálnost reality : nejednosměrnost politiky (B. Latour a další)	21
2.2.4 Rozšířená případová metoda (M. Burawoy).....	22
3 O SBÍRKOVÉ ČINNOSTI.....	26
3.1 Sběratelství jako společenský fenomén.....	26
3.1.1 Ta podivná lidská činnost zvaná sběratelství (Susan M. Pearce)	26
3.1.2 Na chvíli jen zastavit času tok (Elsner a Cardinal aj.)	28
3.2 Sběratel stát	30
3.2.1 Oživlé expozice.....	31
3.2.2 Péče o veřejný zájem (státní sbírkové instituce).....	34
4 OCEŇOVÁNÍ ŘEMESLNÍKŮ.....	37
4.1 Problematika identifikace a dokumentace.....	38
4.1.1 Nemateriální dědictví.....	38
4.1.2 S vyloučením veřejnosti (metodika MK k navrhování titulu)	41
4.1.3 Krajské ohlasy – hledání mistra.....	47
4.1.4 Hmotná nehmotná, nehmotná hmotná	52
4.1.5 Odpadní materiál včera a dnes	56
4.1.6 Ukázky výroby užitečných předmětů z dnešních odpadů	57
4.2 Sbírková řemeslníků coby sbírka odvozená.....	59
5 SLOVO ZÁVĚREM.....	62

ZDROJE.....	65
WEBOVÉ ODKAZY	68
SEZNAM VYOBRAZENÍ.....	68

ÚVODNÍ SLOVO

O rukodělné řemeslníky v proměnách času se zajímám tak říkajíc odjakživa. Pocházím z rodiny, jejíž předci snad ze všech dohledatelných stran se věnovali řemeslu až do nešťastného roku 1948, na nějž je stále vzpomínáno jako na dobu, kdy „nás komunisti okradli“ – vtrhli do krámů a dílen, zabavili zboží včetně kusů daných zákazníky do opravy a zakázali oficiální provozování živností, které samozřejmě probíhalo pokoutně i nadále alespoň ve skromnější podobě, protože, jak říkávala babička, s tou almužnou, co úřady vyměřily coby penzi, se vyžít nedalo. Poválečné generace našeho rodu se již řemeslu ze zjevných důvodů věnovat nemohly, ale v ústně předávaných příbězích z rodinné historie je řemeslnická tradice stále živá. Snad i proto se naprostá většina potomků z mé generace po roce 1990 vydala na dráhu samostatné výdělečné činnosti.

Postavení osob provozujících v reáliích současného českého státu drobnou samostatnou výdělečnou činnost má mnohé styčné body se statutem řemeslníka ve vesnickém prostředí 19. a počátku 20. století, jak jej přibližuje např. L. Mlynka (2004). Dle tohoto autora byli drobní řemeslníci vždy určitým způsobem sociálně vyloučeni z majoritní společnosti, a toto vyloučení museli kompenzovat, kupříkladu, větší mírou začlenění do správy věcí veřejných, starali se o elektrifikaci, zakládali spolky, byli nositeli pokroku. Vyloučení byli už svým, v převážně zemědělské společnosti minoritním způsobem obživy, kdy většinu pracovní doby věnovali nezemědělským činnostem a navíc své výrobky vyráběli hlavně pro trh, nikoliv pro vlastní potřebu. K tomu lze dále připočíst skutečnost, že v lokalitě svého působení byli téměř vždy novousedlíky/přistěhovalci na rozdíl od starousedlických rolnických rodin, protože pokud se syn věnoval stejnému řemeslu jako jeho otec, musel se po získání kvalifikace přestěhovat (opět rozdíl: potřebovali a měli k provozování živnosti formální kvalifikaci), aby si s otcem nekonkurovali (Mlynka 2004). Překonání hendikepu sociálního vyloučení můžeme vnímat i coby proces dosahování legitimacy svého postavení ve vlastním společenstvu, stáváním se jeho legitimní součástí.

S ohledem na naznačenou paralelu se dlouhodobě zajímám o motivace vedoucí dnes k započatí výkonu samostatné výdělečné činnosti, zejména činnosti drobných rukodělných řemeslníků, o podoby kombinace vykonávání řemesla s dalšími výdělečnými aktivitami a o případné kompenzační (legitimizační) strategie jistého sociálního vyloučení, jež s sebou atypický způsob obživy doprovázený atypickým

životním rytmem stále potenciálně přináší – atypickým nikoliv z makro pohledu obce či státu, ale z mikro pohledu lokálního společenstva, které daného řemeslníka obklopuje.

V tomto duchu byl také vystavěn terénní výzkum, který jsem v srpnu roku 2016 realizovala ve Skanzenu a jeho okolí a který se soustředil hlavně na každodennost a motivace tzv. řemeslníků na ukázkou. Jejich dnešní postavení není o mnoho jiné než postavení jejich profesních předků před sto lety. Vlivem dlouhého období socialismu je ve společnosti stále ještě coby normativní způsob obživy vnímán zaměstnanecký poměr: není až tak důležité, jakou výdělečnou činnost člověk přesně dělá, jako formální skutečnost, že má zaměstnání, resp. *je zaměstnán*, je zaměstnancem. U drobných rukodělných řemeslníků, kteří vykonávajících *tradiční* řemeslo ve skanzenech a na trzích, a to *tradičními postupy*, často v historizujících kostýmech, se o kompenzaci snaží samo Ministerstvo kultury ČR udělováním titulu *Nositel tradice lidových řemesel*¹ (případně na nižší úrovni státní samosprávy tak činí kraje udělováním titulu, např. *Mistr tradiční rukodělné výroby*), čímž jedincům, vykonavatelům řemesla, poskytuje z moci „univerzálního odborníka“ vyšší úroveň legitimacy (**Berger** a **Luckmann** 1999: 117) – z moci úřední osvědčuje jejich přínosnost společnosti.

Okrajově zmiňme, že výsledkem zmiňovaného terénního výzkumu bylo poznání, že mnohdy je tomu právě naopak: provozování samostatné výdělečné činnosti formou tradičního rukodělného řemesla bylo u některých informantů důsledkem snahy o překonání hrozby sociálního vyloučení, jíž čelili (poznamenejme, že v naprosté většině *čelily*) následkem nepříznivé životní konstelace – ztráta živitele rodiny a s ní spojená nutnost hmotně zajistit sebe i potomky při současné zkrácené či nepravidelně rozvržené denní časové dotaci, která vylučuje *docházku do zaměstnání*. Odchod ze zaměstnání pro vysoký věk či nepříznivý zdravotní stav doprovázený vědomím, že ještě mohu a chci být užitečný a výdělečně činný, nechci zůstat jen pasivně zavřený doma – v těchto případech má vykonávání řemesla, obzvláště spojené s jeho veřejným předváděním a účastí na trzích a podobných akcích, vedle ekonomického přínosu i svůj nezanedbatelný sociálně rehabilitační rozměr.

¹ Titul udělován na základně Nařízení vlády č. 5/2003 Sb. (§ 2, písmeno l; podrobně § 25).

Ovšem díky spolupráci, již se podařilo na podzim roku 2018 navázat s Muzeem², se mi otevřel nový terén, čímž se lehce proměnilo i téma – k odhalování motivací řemeslníků přibylo pátrání po motivacích zákonodárce a postupech exekutivy (státní výkonné moci), touha poodhalit alespoň některé vlivy působící na samotnou existenci rukodělných řemeslníků coby živých exponátů. Začal mne zajímat způsob a hlavně logika, na níž je celá idea vyhledávání a oceňování řemeslníků postavena, a šířeji to, co si naše vlastní Ministerstvo kultury (MK) a jeho spolupracující instituce představují pod pojmy ‚tradice‘ či ‚lidová kultura‘.

Spolupráce s Muzeem byla navázána díky šťastné konstelaci – vypsalí výběrové řízení na krátkodobé obsazení (po dobu částečné indispozice hlavního etnologa) postu stážísty právě pro oblastí vyhledávání a dokumentace drobných rukodělných řemesel pro účely své krajské obdoby udělování ceny *Mistr tradiční rukodělné výroby*. O toto místo jsem se ucházela, v zaslaném životopise i na osobním pohovoru zmínila svůj dlouhodobý zájem o téma, probíhající studium i skutečnost, že v případě navázání spolupráce mám v úmyslu načerpané poznatky zpracovat pro účely své kvalifikační práce. Byla jsem vybrána, čímž se mi zpřístupnily mnohé nové úhly pohledu, zejména na praktickou část implementace státní kulturní politiky, jíž jsou krajská ocenění pevnou součástí. Současně se mi odkrylo teoretické a metodologické ukotvení této implementace. Podstatnou součástí samozřejmě bylo navázání lidských kontaktů s odborníky v oboru (i v Muzeu, ale najmě mimo něj: byla jsem uvedena do zázemí dalších odborných pracovišť nejen v Kraji), kteří měli velké pochopení pro mé postavení a poskytovali mi skutečně vítanou součinnost nejen při vykonávání závislé práce, pro niž jsem byla angažována, ale zejména při sběru podkladů pro mou práci kvalifikační.

V důsledku těchto skutečností došlo samozřejmě k proměně mého postavení v terénu vůči zkoumaným řemeslníkům – výrobcům. Zatímco do té doby jsem vystupovala coby zaujatý víceméně laik, který své všetečné otázky nad rámec obvyklého zájmu tzv. ‚běžné veřejnosti‘ zdůvodňoval studijními účely, nyní jsem se ocitla v pozici experta – dokumentátora. V místě a čase setkání jsem představovala prodlouženou paži státního aparátu. Tohoto zodpovědného postavení jsem si byla neustále vědoma a dbala jsem na to, aby informátor věděl, zda zjišťované informace jsou informacemi ‚povinně poskytovanými‘ Muzeu pro účely dokumentace, či zda

² Z důvodu anonymizace nejsou osoby, fyzické ani právnické, a lokality uváděny svým přesným, snadno dohledatelným označením, pod nímž se vyskytují v reálném světě.

jsem již zvědavá nad rámec veřejného zájmu a ptám se coby student, případně – přiznejme si to – ženská zvědavá. Vždy jsem se snažila dávat jasně najevo, které informace budou zaznamenány a použity určitě (dokumentace), které potenciálně (studium) a které nikdy (soukromá sdělení v rámci dobrých vztahů). Doufám v to, že se mi to podařilo v úrovni alespoň dostatečně uspokojující.

Další skupina mých živoucích zdrojů (písemné dokumenty a hmotné předměty nepovažuji z etického hlediska za nutné objekty ochrany) si zasloužila a zaslouží, aby na ni a na její bezpečí byly dbány neméně velké ohledy. Mám na mysli velkou skupinu odborných pracovníků, pracovníků veřejné správy, kteří mi byli průvodci i rádci, dohlížitelé, metodiky, zaměstnavatelé i spolupracovníky. Je mi jasné, že v jejich případě, ačkoliv pečlivě dbám na anonymitu, jsou někteří tak výraznými postavami, že jejich identita minimálně pro zasvěcené osoby bude zakryta ne zcela dokonale – a to přestože nezmiňuji místa a datace dějů, ani jména jednajících osob a dokonce náhodně měním gramatický rod, v němž o nich referuji.

Předkládaná práce má následující strukturu: nejprve jsou za pomoci legislativy vymezeny základní *pojmy* a zkratky, jimiž se setkáváme v následujícím textu.

Kapitola *Hledání odpovědí a nacházení otázek* se věnuje dalšímu přiblížení terénu a pozice výzkumníka, nad rámec tohoto *Úvodního slova*, dále pak použitým metodám a myšlenkovým konceptům, které ukotvují a modelují jak terénní práci samu, tak zejména interpretaci a analýzu získaných dat. Stanoveny jsou základní výzkumné otázky a pohovořeno je o jejich širších souvislostech.

Kapitola *O sbírkové činnosti* přináší souhrn poznatků předchozích autorů a zamyšlení nad fenoménem sběratelství, v rozsahu relevantním k zaměření této práce. Věnuje se i otázce osoby státu coby sběratele, jak svou pozici legitimizuje a jakou legislativou ji podporuje, jakých používá prostředků pro splnění svých politických cílů.

Kapitola *Oceňování řemeslníků* přibližuje problematiku udělování titulů coby součásti státní kulturní politiky, hledá její východiska a s vědomím, že reálná účinnost politik závisí na jejich implementaci, rozebírá podstatné detaily metodiky, dle níž titulní oceňování probíhá. Zmiňuje také rozdíly mezi normativními požadavky na úrovni centrální a na úrovních oblastních. Zamýšlí se nad postavením řemeslníka v procesu a nad materiálními aspekty celého sledovaného tématu. Kapitola je doprovázena ilustracemi.

Slovo závěrem formuluje odpovědi na výchozí výzkumné otázky.

1 POJMY

Pokud je v této práci použit pojem *stát*, pak není-li jednoznačně řečeno jinak, jedná se vždy o Českou republiku. Zkratka **MK** značí Ministerstvo kultury ČR; **NÚLK** je Národní ústav lidové kultury, tj. příspěvková organizace přímo řízená Ministerstvem kultury ČR.

Pojmosloví ohledně sbírek a sbírkové činnosti vychází částečně ze zákona 122/2000 Sb. *o ochraně sbírek muzejní povahy* v platném znění, ale nikoliv zcela rigidně – tvrdíme-li, že si stát oceňováním drobných rukodělných řemeslníků tvoří jejich *sbírku* a že se chová k vybraným řemeslníkům jako ke *sbírkovým předmětům* svého vlastního druhu, je to míněno spíše ve sféře obecné, v přeneseném významu, nikoliv v přesném zákonném znění, tj. netvrdíme, že se živý člověk stává *věcí, předmětem* či třeba *přírodninou* (srovnej ČR 122/2000 Sb.: § 2, odst. 3). Samotná *sbírka* je chápána v souladu § 2, odstavcem 1 zmíněného zákona coby „věc hromadná“.

„§ 2 Vymezení základních pojmů

(1) [...] Má se za to, že sbírka je věcí hromadnou.“

(ČR 122/2000 Sb.)

Vzhledem k analyzovaným skutečnostem se nemůžeme vyhnout ani pojmu *tradiční lidová kultura*, který je legislativně definovaný coby živá, nehmotná součást kulturního dědictví (viz Koncepce 2016).

„...Předmětem této Koncepce je ve shodě s Úmluvou o zachování nemateriálního kulturního dědictví především **nemateriální** složka tradiční lidové kultury. Jejími jednotlivými prvky se rozumí především **zkušenosti, znázornění, vyjádření, znalosti, dovednosti**, jakož i **nástroje, předměty, artefakty a kulturní prostory** s nimi související, které **společenství**, skupiny a v některých případech též jednotlivci považují za součást svého nemateriálního kulturního dědictví. Pro **nemateriální složku** tradiční lidové kultury se v České republice běžně používá zkrácený pojem „**tradiční lidová kultura**“.

(*Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na období 2016 – 2020*; zvýraznění doplněno)

2 HLEDÁNÍ ODPOVĚDÍ A NACHÁZENÍ OTÁZEK

2.1 Terén: mezi dílnou a konferenčním sálem

Předkládaná práce se zabývá problematikou udělování ocenění drobným rukodělným řemeslníkům státní správou či místní samosprávou České republiky. Poznatky byly získávány vlastním kvalitativním terénním výzkumem prováděným v předběžné podobě od roku 2016, intenzivně pak v letech 2018–2019.

Výzkum byl zaměřen zpočátku na řemeslnický mikrosvět: každodennost a motivace především ‚řemeslníků na ukázkou‘ vykonávajících svou činnost zejména ve skanzenech a na řemeslných trzích, kde je výkon této činnosti formou veřejné performance mnohdy důležitější než reálný hmotný výrobek. Druhým pilířem bylo sledování přeměny řemeslného výrobku z užitého předmětu denní spotřeby na ceněný (i oceněný) kulturní artefakt a následně muzejní exponát, tedy od jeho zrodu v rukou řemeslníka až po případné konečné spočinutí v muzejní vitríně. Během výzkumu došlo vzhledem k zahájení spolupráce s odbornou sbírkovou institucí k posunutí těžiště zájmu více k procesu nominace na krajská i celostátní ocenění: jaké jsou její legislativní i jiné podmínky, s jakými motivacemi do něj vstupují další aktéři, a na další příbuzná témata.

Terén odpovídal naznačené trajektorii: pozorování a rozhovory s výrobcí/drobnými rukodělnými řemeslníky mapovaly nejen vznik výrobku, ale i pozadí tohoto vzniku (motivace řemeslníků k vykonávání činnosti, mezigenerační přenos výrobních postupů, udržitelnost řemesla za současných legislativních podmínek pro výkon samostatné výdělečné činnosti a další související témata). Při účasti na následující samostatné kariéře výrobku bylo za pomoci pozorování, rozhovorů a studia podkladů sledováno, za jakých podmínek se výrobní postup může změnit v tradici, výrobek v exponát a jeho tvůrce v oceněného mistra řemesla a nositele tradice. Vzhledem ke skutečnosti, že přeměna tak, jak byla sledována, je pevně v režii státu a jeho institucí, probíhal výzkum i na půdě státních institucí a jejich organizačních složek, na odborných pracovištích, v kancelářích, během porad a koordinačních schůzek.

Z hlediska správně-geografického docházelo k fyzickému sběru informací na území od Hlavního města Prahy na západě po Zlínský kraj na východě a hranici s Polskem na severu.

Rozhovory různého rozsahu byly realizovány s více než dvěma desítkami řemeslníků z celé ČR (doplňkově i se zahraničními, jež ale nejsou pro tuto práci podstatné) a s obdobným počtem odborných pracovníků několika sbírkových institucí. Uskutečněné rozhovory lze rozmístit na širokou škálu od polostrukturovaných rozhovorů sledujících zejména z počátku výzkumu cíl dozvědět se údaje primárně ekonomické: nejmě u výrobců/drobných rukodělných řemeslníků, ale i u pracovníků sbírkových institucí bylo nejprve zjišťováno, zda řemeslníci své řemeslo vykonávají coby hlavní ekonomickou činnost, či zda je z hlediska obživy činností pouze doplňkovou³; zda se nejedná o ‚pouhou‘ volnočasovou aktivitu (nic proti volnočasovým aktivitám!), tedy sotva víc než folkloristickou zajímavost. Dalším směrem dotazování bylo pátrání po profesním životopisu, tj. jak se tázaní řemeslníci k řemeslu dostali, jak dlouho jej už provozují a kde se mu naučili.

Už během úvodního výzkumu se vynořila otázka sebereprezentace řemeslníků v lokalitě, kde působí (zejména dehumanizace prezentace: oddělení výrobků od jejich tvůrců). Je zvláštní, že při osobní návštěvě lokality (obec, okres) veřejně se prezentující coby oblast, kde stále žijí a pracují drobní rukodělní řemeslníci, jsou řemeslníci samotní v podstatě neviditelní, a jedině, co tu a tam lze potkat, jsou ‚regionální rukodělné výrobky‘, mnohdy i označené značkou ‚Nositel tradice‘ či jiným regionálním osvědčením kvality a místa původu, ale zásadně bez bližšího udání výrobce/řemeslníka. Vzniklá situace vytváří dojem, že jsme oddělili řemesla od osob, které je vykonávají: prodávají se výrobky coby ukázky řemesla (srovnej: Ingold 2001), dobré řemeslné práce (postupů a technologií), ale osoba řemeslníka je druhořadá, téměř lhostejná. Přibylo tudíž pátrání po důvodech: je snad důvodem strach z poskytnutí pomyslné ‚konkurenční výhody‘ přímým jmenováním výrobce? A jak s problematikou zamíchalo místy hysterické zavádění GDPR⁴?

Při sběru informací vystupoval výzkumník až do roku 2018 převážně coby soukromá osoba, případně univerzitní student. Shromažďování bylo prováděno sice systematicky, ale vyjadřovalo spíše osobní zájem o problematiku; také nebyla ohledně

³ Tato otázka souvisí šířeji s udržitelností řemesla, protože kdo si může dovolit dlouhodobě dělat něco, co jej neuživí.

⁴ Nařízení EU č. 2016/679 – právní rámec ochrany osobních údajů harmonizovaný pro celou EU.

druhu sbíraných informací vědomě používána žádná předepsaná metodika Ministerstva kultury či jiných odborných (polo)státních etnologických organizací. Od roku 2018, kdy byla navázána spolupráce s Muzeem, začal výzkumník v terénu vystupovat coby oficiální spolupracovník státní instituce a dokumentace jevů podléhala struktuře Krajem předepsané, čímž byly okruhy otázek oproti původním oblastem zájmu doplněny ještě o otázky mezigeneračního předávání v současnosti a budoucnosti, o šíření povědomí o řemesle.

Pozorování bylo v první části výzkumu prováděno zejména na trzích a obdobných akcích zaměřených na drobná rukodělná řemesla, jakož i ve výstavních prostorách muzeí a skanzenů; v další části přibyla zázemí odborných pracovišť, řemeslnické dílny, úřadovny krajského úřadu a příslušného ministerstva při poradách a celostátních koordinačních schůzkách.

2.2 Metody a výzkumné otázky (aneb jak a co)

2.2.1 Výzkumné otázky

Práce si klade za cíl pomocí zmapování humánních i nehumánních aktérů vstupujících do procesu nominace drobného rukodělného řemeslníka na celostátní či krajské ocenění, a ovlivňujících tak výsledné udělení či neudělení ceny, zodpovědět základní výzkumnou otázku:

*1. Jak samotná povaha výrobku ovlivňuje potenciální (ne)možnost jeho tvůrce dojít ocenění titulem **Nositel tradice lidových řemesel** nebo **Mistr tradiční rukodělné výroby**?*

V návaznosti na myšlenky symetrické antropologie B. Latoura (1993), ANT (action-network theory, podrobněji viz dále) a s využitím aparátu rozšířené případové metody M. Burawoye (1998) lze sledovat skrze proces oceňování řemeslníků širší souvislosti a vztahy, jejichž existenci podrobné zmapování celého procesu odhalí. Vycházíme zde z premisy, že řemeslný výrobek není pouhým pasivním výtvorem svého autora, ale že se minimálně v rámci oceňování jedná o nepominutelného aktéra, jehož základní vlastnosti a schopnosti mají kruciólní vliv na výsledek celého procesu – zejména když je v tomto případě nehmotná kultura (znalost technologických postupů) tak úzce svázána s hmotnou podstatou (zpracovávaným materiálem, výsledným hmotným produktem).

Není v moci tohoto textu, a neubírají se oním směrem ani jeho ambice, zmapovat proces udělování ocenění zcela dokonale: takový úkol dalece přesahuje vytyčený rozsah. Při snaze dojít k odpovědi za výzkumnou otázku je používáno teoretické zázemí ANT, zejména důraz na rovnocennost aktérů, ale samotná síť těchto aktérů není primárním cílem výzkumu.

Jak vidíme i při tomto lehkém nastínění, na výše uvedenou hlavní výzkumnou otázku nelze odpovědět bez zodpovězení dalších, rozšiřujících otázek, které jsou v rámci hlavního výzkumu zkoumány coby související problematika:

2. Jak jsme si v České republice zapracovali do zákonných a podzákonných opatření definici tradiční lidové kultury, respektive tradice, lidovosti a kultury?

Aby bylo možno provádět jakoukoliv politiku svěřující k podpoření *naší tradiční lidové kultury*, je nejprve nutno definovat, co souslovím *tradiční lidová kultura* míníme (o definici, která je ta naše, ani nemluvě), a také jak ji lze rozpoznat, identifikovat.

3. Jakým způsobem a s jakým výsledkem pak tato opatření aplikujeme?

Zde se obloukem vracíme zpět hlavní výzkumné otázce, najmě k oceňování drobných rukodělných řemeslníků udělením titulu Nositel tradice lidového řemesla⁵. Praktické naplňování jakéhokoliv legislativního záměru či opatření je střetem s realitou, na němž lze sledovat, jaké aspekty původní ideje jsou životaschopné a které jsou schopné ožít pouze v představách těch, již legislativní opatření připravovali.

2.2.2 O věcech a lidech (Actor-Network Theory)

Hlavním zaměřením této práce je sice studium procesů a praktické aplikace státní politiky explicitně zaměřené na nehmotnou kulturu, leč vzhledem ke zvolenému segmentu udělování ocenění drobným rukodělným řemeslníkům je pro nás materiální rozměr zcela neoddělitelný. Nejzajímavějším na tématu je právě vzájemné působení hmotného – nehmotného – osob, tedy v našem případě (a) hmotných výrobků, použitého materiálu s (b) nehmotnými politickými principy, legislativními požadavky, vědomostmi a technologiemi a s (c) výrobcí, pracovníky sbírkových institucí, metodiky a dalšími osobami vstupujícími do procesu.

V pomyslném ideálním světě by bylo možno analyticky oddělit hmotné od nehmotného, doložit, že výrobek proměněný v muzejní exponát je pouhým pasivním symbolickým reprezentantem (němým svědkem, jak se říkává) postupů a dovedností autora nejlépe lidového, tj. anonymního. V našem každodenním, reálném světě, kde lidoví výrobci vystupují z anonymity, která běžně lidovost zakládá, a jsou oceňováni na základě vlastností výrobku, zejména jeho schopnosti zastávat různé role, zvládnout kariérní postup, v tomto světě nevystačíme s analytickým oddělením, musíme hledět na spolupůsobení všech aktérů, které se nám podaří odhalit.

⁵ V Nařízení vlády č. 5/2003 Sb. se píše o titulu v množném čísle „Nositel tradice lidových řemesel“, ale Národní ústav lidové kultury ve svých materiálech používá i jednotné číslo „Nositel tradice lidového řemesla“ (viz <http://www.nulk.cz/nositele-tradice/>).

S myšlenkou, že věci nejsou jen pasivními objekty, ale je jim vlastní schopnost aktivně se zapojovat do dění, ovlivňovat jej, spoluvytvářet (konstruovat) sociální realitu, se setkáváme v sociálně-vědní teorii již dlouhou dobu; rozkvětu pak došla od 80. let 20. století s rozvojem výzkumné metody nazvané Actor-Network Theory (ANT), která ač má v názvu slovo ‚teorie‘, nečiní si primárně nároky na objasnění ‚proč‘ či na morální soudy ‚to je správné/špatné‘, ale je skutečně metodou, způsobem, jak zkoumat vzájemné vazby a spolupůsobení aktérů, jimiž nejsou míněni pouze lidé, ale i předměty, ideje, koncepty, záměry, procesy a další entity v tom kterém případě relevantní (mající vliv na sociální realitu). Jak upozorňuje M. **Callon** (1986), vynechání (C. doslovně píše o „cenzuře“) širších aspektů důležitých pro aktéry a redukce jen a pouze na spojení, která nás zajímají, vede ke zkreslení reality ve výsledném vědeckém díle (Callon 1986: 197).

Propojená síť vztahů (actor-network) jeví se navenek coby jeden komplexní aktér, jehož působením je ovlivňována sociální realita (má zjevné důsledky), leč není to zpravidla žádná pevná a v čase neměnná struktura, je fluidní, stále se rozpadá, mění a znovuutváří (viz též Latour 1996: 370). Dle názoru B. **Latoura** (1991) se při důsledném popisu a vystopování sítě vztahů můžeme oprostít od otázky ‚proč‘ (teorie), neboť důkladné (empirické) ‚jak‘ má vypovídací hodnotu dostatečnou k tomu, aby další teoretické vysvětlování nebylo potřeba (Latour 1991: 129):

„...[Critics of the sociology of science and technology] borrow[-] from epistemology the difference between the empirical and the theoretical, between 'how' and 'why', between stamp-collecting - a contemptible occupation - and the search for causality - the only activity worthy of attention. Yet nothing proves that this kind of distinction is necessary. If we display a socio-technical network - defining trajectories by actants' association and substitution, defining actants by all the trajectories in which they enter, by following translations and, finally, by varying the observer's point of view - we have no need to look for any additional causes. The explanation emerges once the description is saturated...“

(Latour 1991: 129)

Rozdíl oproti klasickému studiu mezilidských vztahů, tj. sítí tvořených výhradně vazbami mezi lidskými jedinci (sociálních sítí) tkví dle B. Latoura (1996) u ANT-sítě v tom, že zatímco v prvním případě zůstávají při odstranění sítě jedinci samostatní a intaktní (zkoumáme kupříkladu homogenitu a četnost jejich vzájemných

styků), v případě ANT-sítě se odstraněním vazeb celý systém rozpadá, protože aktérem je zde síť samotná, samotný fakt provázanosti aktérů, nikoliv koncové entity coby samostatné jednotky (Latour 1996: 370-371).

Ačkoliv by se zejména při výzkumu státní politiky mohlo jevit, že ANT-síť má mnoho společného s příslovečnou chobotnicí, jejíž chapadla sahají do netušených míst a propojují tak to, co máme za nepropojené a nepropojitelné, ANT-síť je mnohem více obecným principem stojícím do jisté míry mimo individuální zájmy jedinců či skupin, nepodléhá centrálnímu řízení. V původní ANT v podání M. Callona (1986) je sice síť díky procesu tzv. „translance“⁶ používána zainteresovaným aktérem (aktéry) k řízení a ovlivňování ostatních aktérů, které se navíc snaží propojit („mobilizovat“), ale vzhledem k finální nevyzpytatelnosti svého chování i celkového rozprostření je aktérem vždy částečně neúmyslně vzniklým, o němž můžeme spolu s Aristotelem prohlásit, že je více než pouhým souhrnem svých částí – jejich propojením vzniká celek, jehož jsou entity součástí (ne naopak – zánikem obce přestávají být lidé občany).

2.2.3 Neduálnost reality : nejednosměrnost politiky (B. Latour a další)

Tak jako **Latour** (1993 [1991]) říká, že nelze odlišovat člověka (společnost) a přírodu, nás Západňany od Nich ostatních (Latour 1993: 96-97), obdobně dost dobře není možné oddělit lokální od globálního, mikro od makro, viz např. výzkum **J. Grygara** (2016) ohledně východní hranice schengenského prostoru. Ani ovládající a ovládané – anebo jako v našem případě řemeslníka od jeho výrobku. Veškeré zmíněné entity se vzájemně ovlivňují, a teprve jejich spolupůsobením vznikají vzájemné vazby a probíhají veškeré procesy, jejichž dynamiku můžeme posléze sledovat a analyzovat.

Při sledování implementace jakékoliv politiky, již oceňování řemeslníků je, musíme sledovat skupinové procesy/děje, neboť jak už na počátku minulého století upozornil A. F. **Bentley** (1908), veškerá aktivita, kterou lidé vytvářejí, je aktivitou skupinovou, přičemž skupiny jsou sdružovány společnými idejemi, společnými zájmy, jež zdaleka nemusí být pouze ekonomické, jak se v autorově době majoritně

⁶ Zde se nehodí původní anglické „translation“ nahradit obvyklým českým výrazem „překlad“, které má v tomto případě jiný význam. Jednalo by se v češtině spíše o „převod/převedení“, ale ani to pocitově zcela neodpovídá – a „nalodění“ či „navedení“ či by mohlo být zavádějící.

předpokládalo (Bentley 1908: 208-212). Ačkoliv ještě nemluví přímo o ‚aktérech‘, všímá si, že i abstraktní entity (politika, myšlenky, vlohy, ideály atd.) nejsou statickými ‚věcmi‘, ale projevují se navenek, mají vliv na veškeré konané činnosti, jejichž symbolem jsou pak plány a koncepce (Bentley 1908: 165, 191). Tyto myšlenky jsou svým důrazem na studium provázanosti i důrazem na přítomnost ‚nelidských‘ entit, které mají velký vliv na výsledný děj/proces, velice podobné teorii ANT dle M. Callona (viz dříve).

Jaké překvapení může nastat, pokud se při makro pohledu zanedbá mikro rovina problému (speciálně v politice), podrobně popisuje J. **Scott** (1990) ve svém díle věnovaném ‚skrytým proudům‘ (hidden transcripts), ačkoliv ani ten při studiu ovládajících a ovládaných nezmiňuje doslovně skutečnost, že se vztahy moci mohou projevit pouze v případě, kdy nastane vzájemné souznění, porozumění, konsenzus ohledně uplatňování mocenského vlivu (ovládající ovládají a ovládaní se nechají ovládat), nicméně v celém zmiňovaném díle popisuje stavy, kdy je předpokládaný konsenzus narušen a systém, jehož fungování se mohlo jevit bezproblémově, je náhle vyveden z rovnováhy (rozuměj síť vztahů je narušena, zaniká). Obdobných případů, kdy ovládající ze své makro pozice vyhlašují předpisy a zákony, ale vinou nespolupracujících ovládaných nemají tyto legislativní kroky v mikro rovině žádný reálný dopad, vidíme okolo sebe větší množství: můžeme zmínit třeba opakované marné pokusy císaře Leopolda I. na přelomu 17. a 18. století vyhlásit na Moravě cikány lovnou zvěří – dobře vychované katolické obyvatelstvo odmítlo ustoupit ze svých morálních pozic a stále zatvrzele vzdor panovníkově zákonům považovalo i ‚neusedlé jiné‘ za rovnocenné lidské bytosti (**Hanzal** 2004).

2.2.4 Rozšířená případová metoda (M. Burawoy)

V naší situaci, kdy zkoumáme státní politiku, její implementaci a vliv jednotlivých lidských i jiných aktérů na celý proces, je na místě využití rozšířené případné metody dle M. **Burawoye** (1998). Ten navrhuje rozšíření zkoumání nad rámec běžné případové studie o související kontext, tedy o přechod od vědy ‚pozitivní‘ k vědě ‚reflexivní‘.

V první řadě je třeba dle Burawoye nebýt jen pasivním pozorovatelem zkoumaného jevu, ale stát se účastníkem, rozšířit své porozumění terénu v jeho

rozmanitosti, nesledovat jen malý předem určený výsek reality, jako kdyby se jednalo o izolovanou skutečnost – při rozhovoru se netázat jen a pouze na oblast, která nás výzkumníky primárně zajímá (již jsme si vytyčili za zkoumaný cíl), ale věnovat se šířeji životním reáliím dotazovaných, co jim připadá důležité, co vše je ovlivňuje (Burawoy 1998: 16-17). Redukce pouze na jednu úzkou oblast vede k následné křehkosti získaných poznatků, neboť změní-li se sociální reálie, změní se často i zkoumaná oblast, na kterýžto fakt nás zúžené informace nepřipraví.

„Slavnostní večere, u stolu přítomno více držitelů titulu Nositel tradice i s rodinami. Po jídle a něco alkoholických nápojích si sdělují své zkušenosti ze života, z provozování řemesla, potíže s odbytem a skutečnost, že jsou coby Nositelé vystaveni zájmu jak pracovníků v kultuře, tak oproti ostatním živnostníkům i zvýšenému zájmu mediálnímu, který se ale netýká jich, řemeslníků, ale jen a pouze jejich řemesla (etnografické pořady na ČT apod.). S ubíhajícím večerem jsou slovně projevované názory stále kritičtější:

„...když z legrace říkám, že to ale divák nevidí ten řetěz, co mi vede od kotníku k ponku, abych neutek, tak se smějou a točí. Ale když si stěžuju, co všechno po mně úřady chtějí a jak teďka to EET⁷, tak jen vidím, že na mě sice kejve hlavou, ale také dává hned rukou pokyn kameramanovi: tohle netoč, vypni to, končíme.‘

Souhlasné pokyvování kolem stolu, podobnou zkušenost má každý.“

(z terénního deníku)

Vstup do děje s sebou nese samozřejmě také vědomí etických rizik: tím, že do terénu vstupujeme, začínáme jej ovlivňovat. Toto ovlivňování neskončí ani naším odchodem, protože námi zpracované texty se mohou (a zřejmě budou) šířit zpět do lokality a nadále ovlivňovat situaci, jež se může následkem toho vyvinout zcela jinak, než kdybychom byli terén vůbec nenavštívili, o téma se nezajímali. Aniž bychom předjímalí jakékoliv hodnotové soudy (zda náš zájem o téma a jeho zpracování měly/budou mít pozitivní či negativní následky), musíme si být vědomi, že terén nelze současně zkoumat a současně zcela oprostít od našeho vlivu; nějaká stopa (tu menší, tu větší) vždy zůstane. Představa zcela nezúčastněného výzkumníka-pozorovatele, odděleného od děje z vnějšku neprůhlednou zástěnou, je obzvláště v dnešním světě

⁷ Elektronická evidence tržeb – viz zákon č. 112/2016 Sb. o evidenci tržeb (ČR).

propojeném informačními technologiemi naprostou utopií – už rozhodnutím se tématu věnovat jsme odstartovali proces změny, který je nevratný.

Když už se rozhodneme téma nakousnout a vstoupit do terénu, stojíme před dalšími rozhodnutími: nakolik lze anonymizovat aktéry, lokality a doby děje? Neztratí se anonymizací vypovídací hodnota? U výše uvedeného zápisu z terénního deníku není uvedena datace. Nejedná se o opominutí, ale výsledek rozvahy, zda je lépe neuvedením datace zhoršit vypovídací hodnotu (nevíme, jak moc je citovaná zkušenost aktuální a nakolik je tudíž reálné, že je stále platná), než riskovat přesnější datací (letopočet, případně i měsíc), že bude lze zápis přesně spárovat s listinou účastníků akce, jež začne být díky svému typu, času konání a přítomnosti autorky práce přesně identifikovatelná. V tomto konkrétním případě by bylo dle našeho názoru možno dataci uvést, ale jedná se o obecný problém – potíže jsou nejen s časovým ukotvením, ale u řemeslníků s druhem vykonávané činnosti, u úředníků se spádovou agendou, jíž se věnují apod.

Druhým Burawoyovým požadavkem je rozšířit své zkoumání v prostoru a čase (Burawoy 1998: 17-19), opustit pomyslnou jednotu místa, času a děje. Sledujeme-li jednu problematiku po delší dobu či na více místech, můžeme snáze odhalit mechanismy sociální reprodukce jevu a případné další vlivy, jimž podléhá. Jak to provedeme, je na nás – zda budeme sledovat dlouhodobě jednu lokalitu, zda budeme následovat aktéra třeba i do jiných lokalit. Možností je mnoho, všechny jsou legitimní. Důležité je neustrnout na místě, nepodlehnout pošetilému dojmu, že podrobný popis založený na jedné krátké návštěvě stačí. Zachycení určité sociální situace nám může říci jen velmi málo o probíhajících sociálních procesech, neboť ty se projevují teprve akcí v čase. Bez rozšíření o časovou rovinu je sledování procesu nepředstavitelné, a pokud vnímáme politiku coby proces (viz dříve), nemáme jinou možnost, než porovnávat současné s minulým a pozorovat vývoj v delším časovém horizontu. Nominace drobných rukodělných řemeslníků na ocenění už sama ze své podstaty probíhá v určité časové posloupnosti, prochází předem danými stádii, která jsou navíc prostorově rozptýlena. Požadavek historičnosti a mezigeneračního přenosu je pevně ukotvenou součástí potenciálního ocenění (o tom podrobněji dále).

Třetím požadavkem je pokročit od zkoumání sociálních procesů k výzkumu sil, které se v jejich rámci projevují (Burawoy 1998: 19 a násl.). Tento požadavek vychází z přesvědčení, že makro vlivy se projevují v mikro úrovni, tudíž sledováním mikro dějů vnímáme reálné projevy makro sil. Už v naší hlavní výzkumné otázce vlivu

výrobku na ocenění jeho tvůrce je obsažena premisa jistého materiálního determinismu, jehož vliv, případně popření tohoto vlivu, je předmětem výzkumu. Jak se přesvědčíme dále, nezanedbatelné jsou i aspekty neoliberalismu, expertismu či třeba demokratizace politiky.

Závěrečným, čtvrtým požadavkem je na základě předchozích tří bodů upravit, opravit, rozšířit původní teorii, s níž jsme do terénu vstupovali, znovu ji re-konstruovat (Burawoy 1998: 20 a násl.). Nebát se zas a znovu upravovat svou vizi, svůj náhled na sociální jevy, procesy a struktury, pokud získané poznatky neodpovídají předpokladům či prvotním závěrům. Nenásledovat slepě předchozí práce na stejné téma, revidovat poznatky, promýšlet důsledky dalších vlivů, které třeba dříve nebyly objeveny. Viz Úvodní slovo této práce – vstoupíme-li do terénu s předpokladem, že vykonávání samostatné výdělečné činnosti formou rukodělného řemesla vzdaluje řemeslníka jeho sociálního okolí a jako takové vyžaduje jistou sociální kompenzaci, a zjistíme-li, že v nemálo případech je tomu právě naopak, musíme původní předpoklad buď opustit, je-li již dále neudržitelný, či rozšířit o zobecnění nově získaných poznatků.

3 O SBÍRKOVÉ ČINNOSTI

3.1 Sběratelství jako společenský fenomén

“...that curious [European face of] human activity which we call collecting, and which, as a curtain-raiser, may be described as the gathering together and setting aside of selected objects. Our relationship with the material world of things is crucial to our lives because without them our lives could not happen, and collecting is a fundamentally significant aspect of this complex and fascinating relationship.”

„...[mluvíme o evropské podobě] té podivné lidské činnosti zvané sběratelství, kterou můžeme bez obalu popsat coby shromažďování jedněch předmětů a odvrhování jiných. Náš vztah k hmotnému světu je zásadní pro náš život, protože bez hmotných předmětů žít nedokážeme, a sběratelství je zkrátka důležitou součástí tohoto fascinujícího a mnohvrstevnatého vzájemného vztahu.“

(Pearce 1995: 3)

Započneme otázkou ne zcela originální: proč vznikají sbírky? Co nás vede k tomu zakládat stále další muzea, ta existující plnit dalšími a dalšími předměty, uspořádat je do expozic? Na obdobné otázky hledali odpověď již mnozí. Sběratelství je fenoménem, a ať je provozováno na jakékoliv úrovni (jedinci, kolektivy, státy), vypovídá mnohé o tom, kdo se mu věnuje.

3.1.1 Ta podivná lidská činnost zvaná sběratelství (Susan M. Pearce)

Jak názorně shrnuje **Susan M. Pearce** v první části své knihy *On Collecting* (1995), ke sběratelství lze analyticky přistoupit ze tří hledisek: zaprvé lze zkoumat jeho praktickou či spíše věcnou stránku s důrazem na kontextualitu a historii, zadruhé lze vnímat poetiku sběratelství (míněna poetika coby formální tvar, sloh, souhrn zásad a prostředků; viz Aristoteles) a s ní spojenou symbolickou dimenzi, a konečně zatřetí lze si všimnout jeho politického a společenského rozměru (Pearce 1995: 5, 28, 31 a další)⁸.

⁸ *On Collecting: An investigation into collecting in the European tradition* – cit.: “...three parameters of analysis emerge. These are collecting in practice in the historical long term, collecting as part of the poetic through which individuals define themselves, and collecting as an aspect of the contemporary (and future) politics of value and social structure.” (Pearce 1995: 28),

V postupu navrženém S. Pearce sice není obsažena přímá reakce na poznatek J. Clifforda, že ačkoliv sympatizuje s přístupy ke kultuře kombinující „poetiku, politiku a historii, tyto většinou nedocházejí ke konsenzu“ (Clifford 1986: 3), nicméně celkovým vyzněním svého díla s tímto výrokiem úspěšně polemizuje.

Účelem studia prvního hlediska, tj. **sběratelské praxe**, je pak dle S. Pearce pochopit, jakým způsobem jsou vytvářeny sběratelské strategie od minulosti k dnešku a jak přispívají k udržení stávajícího sociálního modelu i v budoucnosti. Dle S. Pearce je v evropské tradici hluboce zakořeněno hromadění (movitých i nemovitých) předmětů hmotné kultury, jejichž až výhrůžné všudypřítomnosti se nelze vyhnout; což v důsledku vede k odlišnému nakládání s nimi než ve společnostech mimoevropských, ačkoliv „všechny nám známé společnosti bez rozdílu užívají hmotných předmětů jako výrazového prostředku: k vybudování svého společného žití“.⁹ Nicméně nikde jinde na světě se to neděje s tak olbřímím celospolečenským úsilím (Pearce 1995: 28-29). Toto tvrzení ilustruje kupříkladu i postřeh biologa a antropologa V. Novotného (2010), který na základě návštěvy novoguinejských spolupracovníků v Praze rozjímá nad hodnotou našich katedrál, včetně katedrály sv. Víta, a dochází k poznání, že mají přesně takovou hodnotu...

„...jakou [jim] přisoudíme my sami, neboť nikdo jiný to za nás neudělá. Katedrála se Novoguinejcům sice také líbila, ale hlavně jako pozoruhodné uspořádání pěkně opracovaného kamene. Proto také následnou návštěvu u sv. Mikuláše už vetovali – vždyť jde zase o ty opracované kameny, sice sestavené do trochu jiné klenby, ale nebuďme detailisté...“

[...] Markus s Martinem pořídili během cestování po Česku asi dvě stovky fotografií, [...z nichž] se nám tak pomalu začíná rýsovat střeoevropská krajina viděná novoguinejskýma očima. Je to krajina zajímavých plodin, skvělých psů a růžových prasat, občas narušená shluky vcelku fádnic, i když příležitostně bizarně velkých a nepochopitelně trvanlivých staveb.“

(Novotný 2010: 153-154, kapitola *Hroch a katedrála*)

Druhé hledisko **poetiky sběratelství** je s předchozím hlediskem úzce propojeno – „proces sbírání je svého druhu fikcí, díky níž mohou imaginární

viz též: „...'Poetics' is a word that stands at the source of the European effort to understand and assess creative activity, and as such it is acquiring a respectable pedigree in contemporary critique...“ (c. d.: 31)
⁹ cit.: „...all societies, without any exceptions known to us, use objects as they do language: to construct their social lives.”

konstrukce nabývat reálného tvaru“¹⁰, sběratel pomocí své sbírky vytváří jistý obrázek o sobě, o svém pohledu na svět, a prezentací sbírky tento obrázek o sobě samém předkládá ostatním (Pearce 1995: 32).

Třetí hledisko, hledisko **politické**, sleduje ideologickou sílu sbírek, jejich potenciál informovat, vzdělávat, zkulturnovat, a tím také jejich sílu vypořádat se se změnou. Táže se na to, kdo má pravomoc určit, co je hodnotné a co nikoliv, co se se sbírkou má stát, jak se posuzují otázky kupříkladu změny materiálu (Pearce 1995: 33).

3.1.2 Na chvíli jen zastavit času tok (Elsner a Cardinal aj.)

„Vždyť všechny ty dnešní umělecké poklady jsou jenom odněkud vystrachané předměty běžné denní potřeby z doby před takovými třemi, čtyřmi sty lety. Rád bych věděl, jestli jsou doopravdy tak překrásné ty staré mísy na polévku a džbánky na pivo a kratiknoty, které si dnes tak vysoko ceníme, nebo jestli jim to kouzlo, co pro nás mají, dodává jenom ta aureola starobylosti, která nad nimi září. Ten starý modrý porcelán, který si pro ozdobu rozvěšujeme po stěnách, to je přece obyčejné, tuctové nádobí, denně používané v domácnostech před několika stoletími; a ti růžoví pastýři a žluté pastýřky, které strkáme do rukou všem svým přátelům, aby se nad nimi rozplývali nadšením a předstírali, že takovým věcem rozumějí, to byly bezcenné ozdůbky na krbových římsách, které máma z osmnáctého století dávala brečícím batolatům místo dudlíku.

Bude to v budoucnosti zrovna tak? Budou draze ceněné poklady dneška vždycky jen těmi lacinými obyčejnostmi včerejška? Budou naše talíře s těmi modrobílými krajinkami srovnány v řadách nad krby celebrit z roku 2000 a něco? Budou ty bílé koflíky s tou zlatou obrubou a s tou krásnou zlatou květinou (neznámého druhu) na dně, které teď naše služky naprosto bezstarostně rozbíjejí, jednou pečlivě slepeny a vystaveny na nějaké policičce, kde je bude smět oprašovat pouze paní domu? “

(Jerome Klapka Jerome: Tři muži ve člunu, orig. 1889)

V předchozí části zmíněný pohled na sběratelství coby pomocníka při přenosu jasně definovaných sociálních vzorců minulosti přes řeku času do nejisté budoucnosti se komplementárně doplňuje s definicí sběratelství coby prostředku záchrany, nejkuli spásy, tak jak ji formulují a vnímají kupříkladu Elsner a Cardinal (1994), A. Moutou (2007) a další.

Elsner a Cardinal (1994) v předmluvě svého editorského počínu o sběratelství poukázali na biblický mýtus o Noemovi, tomto „praotci sběrateli“, a záchraně před

¹⁰ cit.: “...the collecting process is a form of fiction through which imaginative constructions can be expressed.”

záhubou, v kterémžto mýtu dle jejich názoru „jsou obsažena všechna témata vlastní sběratelství: touha a nostalgie, záchrana a ztráta“, jakož i puzení najít způsob obrany proti zhoubnému působení zubu času (1994: 1)¹¹. Na stejném místě upozorňují i na další souvislost: podle Bible Bůh zvířenu stvořil, Adam ji pojmenoval a Noe ji svým sběratelským úsilím zachránil před záhubou, lze tedy obecně říci, že klasifikace (pojmenování) předchází sbírkové činnosti (Elsner, Cardinal 1994: 1-2). Na jejich myšlenku navazuje A. **Moutu** (2007) upozorněním, že jednak poslední tvrzení o posloupnosti tvorba/klasifikace/sběratelství nemusí být vždy platné, a také, že v případě mýtu o potopě světa to byl „Bůh sám, kdo provozoval sběratelství, díky Noemově ochotě následovat jeho instrukce“ (Moutu 2007: 107)¹². Vezmeme-li v úvahu, že Adam byl Bohem stvořen, aby se mu podobal, pak se nemůžeme divit, že proces *pojmenování a sbírání* má v sobě skutečně cosi nadzemského až posvátného, což se ještě více projeví, pokud klasifikátorem a sběratelem je stát, jak je tomu našem v případě oceňování drobných rukodělných řemeslníků¹³. Nevyřčenou součástí procesu je pak hodnocení klasifikovaného, tedy nejen zatřídění do oblastí, ale ještě sestavení hierarchie, která oblast má jakou cenu, jakou hodnotu: co je vhodné uchovat/sesbírat a co nikoliv – co může být ponecháno riziku zániku a zmaru, spláchnutí řekou času či bájnou povodní světa v Noemově případě. Dokonalá kontrola nad bytím a nebytím (v našem případě sbírky).

Jak zdůraznil J. **Baudrillard** (1994: 15; 1996: 95), „základem veškerého sběratelství je dočasnost“¹⁴, což vede k tomu, že sbírky existují ve svém vlastním, uměle vytvořeném ‚čase‘ – jsou *nadčasové*, stojí mimo běžně vnímaný tok času (1996: 95). Je-li prvotním cílem sběratele uchovat nehmotnou entitu (sociální princip nebo třeba technologii či postup výroby) a činí-li se tak skrze vytvoření sbírky řemeslníků, tj. nikoliv neživých předmětů, ale živoucích lidí, stáváme se svědky, jak tento princip *nadčasovosti* deformuje přítomnost sbíraných řemeslníků, jak se ocitají svým způsobem *lapeni v bezčasí*, a kterak se s tímto překvapujícím faktem vypořádávají.

¹¹ cit.: „...[in the myth] resonate all the themes of collecting itself: desire and nostalgia, saving and loss, the urge to erect a permanent and complete system against the destructiveness of time.”

¹² cit.: „...In the Biblical account of Noah’s ark, I argue that it was not Noah who collected, but God himself who collected through Noah’s willingness to follow his instructions. This implies that God must have predetermined what he wished to collect...”

¹³ Tato nezemskost či spíše neprofánnost (nevšednost, vzácnost a jistá až vznešenost) číší již z názvů podzákoných dokumentů jako *Identifikace a dokumentace jevů tradiční lidové kultury* či *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu*.

¹⁴ 1994: v překladu Rogera Cardinala: “The problematic of temporality is fundamental to the collecting process.”

1996: v překladu Jamese Benedicta: “The problem of time is a fundamental aspect of collecting.”

3.2 Sběratel stát

Zatímco S. Pearce (1995) pracuje se sběratelstvím převážně v rovině sběratele/jedince, my se v této práci primárně zaměřujeme na jinou osobu: na osobu státu. Stát, a to kterýkoliv existující či bývalý, má oproti jiným sběratelům jak individuálním, tak kolektivním (zájmová sdružení, přátelské či rodinné kolektivy apod.), tu zvláštnost, že si svou vlastní sběratelskou činnost současně nejen metodicky vede a ohodnocuje, ale také legislativně zaštiťuje, profesionalizuje a financuje z veřejných zdrojů.

Mnohé jiné však zůstává vlastní individu i státu, a možná je u státu i výrazněji zastoupeno: (1) snaha skrze sbírky zachovat kýžený sociální model, překonat časovou propast dělicí minulé a budoucí, (2) vybudovat hmatatelný důkaz vlastní identity pro sebe sama i své okolí, a tím legitimizovat své bytí, a v neposlední řadě (3) ideologicky uvědoměle řídit, co přesně v rámci předchozích dvou bodů bude zachováno a zhmotněno – a také komu a jakým způsobem prezentováno. V případě vlastní kulturní politiky, alespoň tak, jak je v ČR praktikována, jsme svědky také – skrze podporu vlastní ‚lidovosti‘ – velkého důrazu na obranu před cizími, potenciálně škodlivými vlivy: politicky manifestovanému strachu z budoucnosti, která by mohla být jiná, než je přítomnost, pročež musíme (asi nejlépe pomocí národovectví) zabezpečit ‚naše tradice‘, ‚naši kulturu‘; jedná se o vyvolání zdání potřeby skrze apel na občany a jejich společné cítění (srovnej: Berezin 2002: 38).

Obdobně se jedinci obklopují předměty hmotné kultury, které jim pomáhají vytvořit z prostého místa k životu vlastní domov, jedinečný a nezaměnitelný, v dialogu s nímž se dle D. Millera (2001: 1) zrcadlí jejich vlastní já, nezatížené v té chvíli interakcí s ostatními lidmi¹⁵. Kde si takový luxus může dovolit kolektivní jedinec, stát? Na vlastních ulicích, v tom navýsost veřejném a dynamicky současném prostoru se mu jen stěží podaří vytvořit zdání, iluzi sebe sama, k níž by se mohl vztahovat coby k časově neměnné konstantě, jež mu má pomáhat s definicí sebe sama a k níž se může zase znovu vracet, obnovovat a upravovat si mínění o sobě samém. Ne že by snad státy ponechávaly své veřejné prostory zcela neomezeně bujet a vyvíjet se. Alespoň ve středoevropském kontextu je snaha zákonodárce ovlivňovat jejich podobu

¹⁵ cit.: "...The home itself has become [...] the place where they reflect upon and face up to themselves away from others. For this reason it is likely that people are paying increasing attention to their relationship to their own home..."

všudypřítomná, leč nemůže se vyznačovat až takovým purismem¹⁶, jako tomu je v jasně fyzicky oddělených prostorách (chtělo by se říci „za zavřenými dveřmi“ dle názvu citovaného díla D. Millera) muzeí, skanzenů a obdobných sbírkových institucí podléhajících státnímu vlivu finančnímu i metodickému. Muzeum je svatostánkem svého druhu, nic se v něm neocitlo náhodou, každá jednotlivost předkládaná zrakům návštěvníka je pečlivě vybraná, okomentovaná a vložena do vybraného kontextu. Úcta k muzeím a jejich sbírkám je nám společným institucionálním vzděláváním vštěpována už od útlého věku.

3.2.1 Oživlé expozice

Státní politika, stejně jako jakákoliv jiná politika, se vždy opírá o určité ideové koncepty: ze zásady reaguje na to, co je (či by *mohlo* být), a snaží se toto jsoucnou porovnat s tím, co by *mělo* být, tedy s určitou představou, ideologií. Kterou ideologii vidíme za kterým politickým opatřením, pak závisí na tom, z jakého místa směřuje náš pohled, čeho si my sami všímáme, co je pro nás důležité: antropologové politiky i další spříznění vědci nahlízejí na tytéž děje nejrůznějšími způsoby. Zkusme některé z nich aplikovat na problematiku státní péče o nehmotné kulturní dědictví, konkrétně na oceňování drobných rukodělných řemeslníků coby nositelů kulturních tradic a záležitosti s tím související.

Začněme tím, co se nabízí nejsnáze, uvažujeme-li o dnešním státu a jeho řízení: myšlenkami neoliberalismu a z něj vycházejícími praktickými otázkami neoliberalizace. Jak zmiňuje **Gledhill** (2004), neoliberalismus coby princip řízení státu se pokouší skloubit liberální přístup zejména k ekonomické sféře s nuceným státním dohledem, stojí tedy na principu rozptýlené mocenské síly, což je jak jeho silou (snáze se vypořádává s globalizací světa), tak současně i jeho slabinou, kdy do plánovacích, rozhodovacích a řídicích procesů vstupuje větší množství aktérů, jejichž zájmy se mohou silně lišit.

¹⁶ Občasné mocné výtrysky jazykového a tvaroslovného purismu, jichž býváme svědky u nás i v zahraničí, většinou neříkají nic hezkého o stavu politických svobod ve státě, kde k nim dojde. Srovnej např. rok 2009 a novelizaci slovenského jazykového zákona, která zavedla v § 9 a násl. sankce za jeho porušení, platné dodnes (Slovensko 270/1995 Z. z.). Pokutovatelné jsou dle něj i gramatické odchylky od schváleného pravopisného úzu.

V praxi se tedy setkáme se skutečností, že i performativní činnosti oživující v českých skanzenech a muzeích jinak statické expozice věcí, jsou provozovány nikoliv (polo)státními zaměstnanci (resp. zaměstnanci příslušných institucí státem pověřených správou sbírek)¹⁷, ale osobami soukromými, jimž je dovoleno na území kulturní instituce (muzea, skanzenu) soukromě „podnikat“, či lépe řečeno vyvíjet samostatně výdělečné činnosti vedoucí jak k obživě dotyčných osob, tak současně k udržení onoho neuchopitelného, čemu se povzneseně říká „naše kultura“. Aby byl naplněn druhý požadavek, stát zde pomocí tzv. kulturní politiky uplatňuje velice striktně svůj dohled nad tím, za jakých podmínek má být činnost vykonávána.

Pro stát je totiž životně důležité, aby se s ním jeho občané (alespoň jejich podstatná část) identifikovali, aby v nich svou činností nevzbuzoval negativní emoce, neřkuli odpor, neboť to by vedlo k důsledku k odpoutání občana od vlastního státu, ke ztrátě legitimacy, což si stát nemůže dovolit, chce-li dále existovat (viz **Scott** 1990, **Müller** 2002). Činnost státu vedená snahou dosáhnout identifikace občanů s ním, jak již naznačeno, se neobejde bez vzbuzování kladných emocí, neboť jak už připomíná **Berezin** (2000), aby se člověk cítil občanem určitého státu, musí k němu být emočně připoután: mít vybudované kladné emoční pouto k určitému geografickému prostoru¹⁸, nejlépe teritoriu vlastního státu. Kulturní politika, tj. péče o „naši společnou kulturu“ coby tmelu občanů, je z tohoto pohledu důležitým prvkem státní existence.

Etnografické muzejní expozice a skanzeny (expozice „tradiční lidové kultury“ umístěné v přírodě) jsou výtečným nástrojem k dosažení cíle cítěné sounáležitosti, protože v návaznosti na školské vzdělávání, které nám předkládá, že máme jakousi jednotnou „společnou“ historii, tyto expozice hmotně dokládají, že ona historie, o níž se učíme, skutečně hmatatelně existovala, protože po sobě zanechala jisté movité i nemovité objekty, jež pečlivě ochraňujeme a můžeme se na ně, coby příslovečné „svědky minulosti“, chodit dívat. O tom, nakolik takto silně diachronně založená tmelící politika může fungovat i na osoby nemající vlastní rodinnou historii spjatou

¹⁷ Zde se dopouštíme zjednodušení ve snaze vyhnout se podrobnému popisu různých možností legalizace správců sbírek, neboť se nejedná o záležitost podstatnou při popisu principu neoliberalizace/individualizace.

¹⁸ Ano, tento geografický prostor a stát není totéž, nicméně teritorium je důležitým atributem státu. Státní teritorium a cítěný prostor se mohou překrývat, ale nemusejí. Mnozí obyvatelé bývalého Československa dosud nevzali jeho rozpad emočně na vědomí. Jsou i rodiny, které za svou širší vlast považují prostor byvšího Rakouska-Uherska atd.

s územím České republiky, případně s tradičně vnímanou českou lidovou kulturou, nechceme na tomto místě polemizovat¹⁹.

Vraťme se však ke skanzenům a muzejním sbírkám, které je radno vnímat nejen coby pasivní nástroje, ale coby svébytné elementy, aktéry svého vlastního druhu, jejichž vlastnosti naprosto nejsou nepodstatné (Latour 1993, Callon 1986). Expozice ‚svědků minulosti‘ je sice pěkná věc, ale sama o sobě nedostačující. Ne každého návštěvníka výstavy jsou exponáty schopny oslovit a promlouvat k němu tak, jak by vystavovatel chtěl. Ani podrobný popis postupu vzniku/výroby exponátu a způsobu jeho použití nemusí stačit k tomu, aby exponát s návštěvníkem navázal kýžený vztah. Povšimněme si, že ačkoliv je kulturní politika založena diachronně, projevuje se – jako ostatně každá politika – čistě synchronně, neboť vztahy, které mají exponáty navazovat, jsou vztahy veskrze dnešní, tady a teď: dá se říci, že minulé sociální vazby předmětů zanikly spolu s tehdejšími lidskými aktéry, zemřely s nimi.

Stát, reprezentovaný zde Ministerstvem kultury a odbornými institucemi typu Národního ústavu lidové kultury apod., si tyto skutečnosti uvědomuje a snaží se exponátům pomoci v komunikaci s návštěvníky právě zajišťováním performativních činností oživujících expozice²⁰. Díky oživení se exponáty stávají nejen výmluvnějšími, ale hlavně atraktivnějšími pro návštěvníky, vzbuzují v nich zájem a mnohdy i touhu po bližším vztahu – touhu také mít takovou věc doma a používat ji, ať už k účelu obdobnému původnímu způsobu užití, nebo třeba coby dekoraci. Zde na tomto místě odmítáme vnímat dekorativní předměty jako jakési podřadné bratrance věcí tzv. užitných. Cožpak dekorace nenese vlastní užitek? Není snad předmětem, na němž může oko se zalíbením spočinout a duše se občerstvit? Rozhodně je symbolem našich interiérů mluvícím nejen k jeho stálým obyvatelům, ale hlavně k návštěvníkům (Miller 2001).

Z tohoto úhlu pohledu lze říci, že stát a exponáty se vzájemně podporují, pomáhají si, přičemž za tímto účelem společně využívají i neplacených služeb drobných rukodělných řemeslníků, kteří se zapojují do oživování expozic. Už samotný výběr těchto řemeslníků je v základu ovlivněn vlastnostmi výrobku/exponátu, který musí splňovat podzákonnými normami přesně stanovená kritéria (více v kapitole 4 této

¹⁹ Za hezkou reakci považují například existenci brněnského romského muzea, které zcela podle obvyklého vzorce nabízí těm, kterých se to týká, opět možnost se identifikovat s pomyslnou *naší vlastní historií* nejlépe na tomto (českém/*našem*) území. Ono muzeum se zcela striktně drží obvyklého vzorce: odkud pocházíme, jak a kde jsme žili, jaké věci nás obklopovaly, jaké zvyky jsme vykonávali a jak jsme se podíleli na společenské realitě té které doby.

²⁰ Toto není česká specialita, tzv. živá muzea či oživlé skanzeny jsou ve světě oblíbené.

práce, zejména část 4.1.2 a další). Zde si povšimneme, že spolupráce s osobou není primárně navazována na základě jejích vlastností, ale na základě vlastností jejího výrobku, zejména té skutečnosti, zda tento výrobek je schopen jak být užit(eč)ným předmětem, tak stát se muzejním exponátem, tj. jaké jsou kariérní vyhlídky daného výrobku v rámci daného systému.

Teprve v dalším kole zjišťování, zda je řemeslník vhodným kandidátem pro zprostředkovávání vztahu exponátu s návštěvníky, se dochází k vlastnostem tohoto řemeslníka, přičemž požadavky na něho kladené nejsou zrovna malé. Musí být dobrým řemeslníkem (jeho výrobky musejí být kvalitní), musí pracovat tradičním způsobem nejlépe získaným přímým mezigeneračním přenosem, musí být dobrý v popularizaci (návštěvníkům), musí se patřičně oblékat (dobové prostředí, dobové výrobky a dobové pracovní postupy vyžadují dobový oděv – iluze musí být dokonalá alespoň natolik, nakolik ji návštěvníci očekávají²¹), přičemž ovšem musí být současně osobou samostatně výdělečně činnou (se zaměstnáním počítat nemůže) se všemi aspekty, které tento status s sebou nese – a v neposlední řadě jej musí tato činnost uživit.

Sklobit tolik protichůdných požadavků vycházejících z tolika různých idejí nepatří k nejsnadněji zvládnutelným disciplínám. Jedním z nejtěžších oříšků se jeví nutnost vyhovět velice protichůdným požadavkům vycházejícím z diachronního a synchronního základu spolupůsobících zákonů, které je všechny nucen člověk dodržovat a jejichž neznalost jej neomlouvá v případě, že je překročí.

3.2.2 Péče o veřejný zájem (státní sbírkové instituce)

Ačkoliv to stát (ČR) ve své legislativě přímo nedefinuje, udělování ocenění drobným rukodělným řemeslníkům není v podstatě ničím jiným než tvořením sbírky těchto „živých lidských pokladů“²², čemuž odpovídá i způsob, jakým k procesu oceňování stát metodicky i prakticky přistupuje. Za „vyhledání a sběr“ odpovídají regionální pracoviště Ministerstva kultury a jejich pracovníci, v praxi oblastní muzea či obdobné sbírkové instituce, které jsou povětšinou příspěvkovými organizacemi financováním blízce navázanými na státní rozpočet.

²¹ Rozuměj: dobový oděv ano, ale dobové parazity a choroby ne.

²² Odvolávka na pilotní projekt UNESCO: Living Human Treasures, více na:

<https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures>.

Příspěvkové organizace jsou státními neziskovými organizacemi zřízenými – v případě muzeí – povětšinou územními samostatně správními celky (obcemi, kraji) za účelem **péče o veřejný zájem**. Sousedství ‚veřejný zájem‘ je jedním z dnešních oblíbených slovních spojení používaných v podstatě coby zaklínací formule otvírající zavřené dveře a zajišťující legitimitu, již samotná legalita poskytnout nemůže. Jak shrnuje K. Müller (2002: 48-51), myšlenkově nyní stále žijeme v době, která začala zhruba na konci 18. století a která se ve veřejném prostoru vyznačuje premisou, že nejvyšší autoritou je lid a jeho, tj. veřejné, mínění; nikoliv Bůh a jeho záměry, jak tomu bylo dříve. Nicméně v pozadí tohoto mínění stále stojí předchozí Božská apolitičnost a svrchovanost – my jsme Boha nezavrhlí, jen nahradili, tj. tváříme se, konáme a do oficiálního legislativního systému zapracováváme stálou přítomnost jakési vyšší entity, již nazýváme ‚veřejnem‘: tvrdíme, že se řídíme jeho zájmem, jímž v důsledku myslíme zájem společný (Müller 2002: 48).

Logicky by měla co druhý, navazující krok nastoupit identifikace, kdo všechno je do tohoto ‚společného‘ zahrnut, což může být docela zajímavý problém, jehož rozpletení však ponecháme v této práci stranou.

Příspěvkové organizace coby organizace neziskové nejsou zřízeny primárně za účelem tvorby zisku. Mají právo a povinnost vykonávat činnosti vymezené zřizovatelem, a to včetně činností výdělečných, přijímat dotace a dary, hospodařit se svěřeným majetkem, ale přitom mají povinnost vyrovnaného rozpočtu a navíc tyto „[o]rganizace nemají vlastní majetek; za podmínek stanovených [...] zákonem nabývají majetek pro stát“ (§ 55, odstavec 1 zákona 219/2000 Sb. o majetku ČR). Veškeré sbírky jimi tvořené a spravované jsou tedy dle litery zákona státním majetkem, tj. majetkem ‚nás všech, celé společnosti‘, tak jak společnost chápe citovaný legislativní předpis, srovnej § 8 *Majetek státu* citovaného zákona:

„(1) Majetek státu (dále jen "majetek") využívá stát zejména
a) k plnění svých funkcí anebo v souvislosti s plněním těchto funkcí, b) k zajišťování **veřejně prospěšných** činností [...]. (2) Zvláštní zákon stanoví, které věci nezbytné k zabezpečování potřeb **celé společnosti**, rozvoje národního hospodářství a veřejného zájmu smějí být jen ve vlastnictví státu.“
(ČR 219/2000 Sb.: § 8, zvýraznění doplněno)

Veřejným zájmem, k jehož plnění jsou muzea a obdobné instituce povolány, jsou „služby, které slouží k uspokojování kulturních, výchovných, vzdělávacích

a informačních potřeb veřejnosti“ (ČR 122/2000 Sb.: § 2, odst. 5); sbírky ve vlastnictví státu (neboli vše, co veřejně zřizované sbírkové instituce nashromáždí, jak vyplývá z předchozího textu) jsou „veřejným statkem“ (ČR 122/2000 Sb.: §2, odst. 2), tj. věci určenou „k obecnému užívání“ (ČR 89/2012 Sb.: § 490).

Co se týče financování, příspěvkové organizace jsou napojeny na rozpočet svého zřizovatele, územně samosprávného celku, jsou tedy zřizovatelem financovány na základně jeho rozhodnutí, nikoliv na základě svobodně uzavřené smlouvy. Je-li činnost příspěvkové organizace zisková, může z rozhodnutí zřizovatele odvádět finanční prostředky zpět do rozpočtu zřizovatele (§ 28 *Finanční hospodaření příspěvkových organizací* zákona č. 250/2000 Sb. *o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů*); příspěvkové organizaci je zakázáno zakládat právnické osoby za účelem zisku i mít v nich podíl, dědictví smí přijmout pouze se souhlasem zřizovatele. Zmiňme ještě, že takto pojatá existence sbírkových institucí/příspěvkových organizací je československým specifíkem, totožné uspořádání se v zahraničí nevyskytuje.

Sbírková činnost samozřejmě může být vykonávána i soukromými institucemi, ale protože nás primárně zajímá oceňování drobných rukodělných řemeslníků, zůstaneme převážně na úrovni organizací úzce navázaných na stát. Státní kulturní politika, již je udělování cen součástí, je legislativně definována coby společný veřejný zájem: jak jsme si ukázali v této části práce, společnými se stávají výrobky zakoupené do sbírek od výrobců/řemeslníků, společně se v muzeích a skanzenech vzděláváme (viz předchozí část této práce) a společně se na to všechno daněmi skládáme. I když se na legalizaci ani implementaci předmětné kulturní politiky přímo neúčastníme fyzicky, stejně je neopominutelným faktem, že se jedná o naši politiku, naše skanzeny, naše oceňování – tj. nás, kteří jsme občany společného státu a jeho daňovými poplatníky (jak zmíněno na jiném místě této práce, přesnou identifikaci, koho všeho toto konkrétní ‚my‘ obsahuje a také neobsahuje, ponecháme stranou, ačkoliv okolo tohoto tématu kroužíme).

4 OCEŇOVÁNÍ ŘEMESLNÍKŮ

Oceňování drobných rukodělných řemeslníků (a zde zdůrazněme, že se jedná o oceňování v obou propojených významech tohoto slova: nejen že se řemeslníci uděleným uznáním či pochvalou pomyslně vyzdvihují nad jiné, ale též je skutečně usuzováno o jejich významu, hodnotě, ceně) probíhá v České republice na několika úrovních.

Už z principu věci nejvýznamnějším, neboť celostátním, v České republice udělovaným oceněním je titul *Nositel tradice lidových řemesel*, který se uděluje na základě Nařízení vlády č. 5/2003 Sb.

„Titul "Nositel tradice lidových řemesel"

§ 25

(1) Titul "Nositel tradice lidových řemesel" se uděluje k ohodnocení dovedností, znalostí postupů a technologií tradičních lidových řemesel a za snahu o jejich zachování, prezentaci na veřejnosti a předávání budoucím generacím.

(2) Titul "Nositel tradice lidových řemesel" se uděluje občanovi České republiky, pokud provozuje některé z tradičních lidových řemesel.“

(ČR 5/2003 Sb., *Nařízení vlády*)

Jak vidno, základní legislativní úprava je poměrně skoupá na podrobnosti – zmiňuje název udělovaného titulu a zcela základní principy, jak dosíci ocenění: obecně lze říci, že jest třeba ovládat to, co bylo v minulosti, poučit o tom své současníky a zajistit předání do budoucnosti. Nikterak malý úkol; co je k jeho naplnění v praxi požadováno, budeme podrobněji rozebírat dále.

V souvislosti s oceněním celostátním – tu užší, tu volnější – jsou udělována ocenění na úrovni krajů, tj. územně samosprávných celků. Tyto krajské variace povětšinou nesou v titulu slovo *mistr* – oceňování jsou mistři *tradičních lidových řemesel* nebo *tradiční rukodělné výroby*, případně *mistři řemesla* atp. (odtud je odvozen název této práce „Cesta k mistrovství“). Krajské metodiky udělování těchto ocenění jsou inspirovány metodikou celorepublikovou, ale nekopírují ji zcela. I když nositelé celostátního ocenění vycházejí v naprosté většině z osob oceněných regionálně, ne každý držitel krajského titulu může úspěšně projít nominací na vyšší úrovni až k titulu *Nositele tradice*.

4.1 Problematika identifikace a dokumentace

„Ve vývoji českého umění už od dob probuzení můžeme stále pozorovat dvojí tendenci. Vždy s jistou nutností a naléhavostí volá se u nás po umění národním; ale přitom české umění nemá vlastního vývoje a musí nutně postupovat s vývojovým procesem širšího mimonárodního tvoření. Tedy na jedné straně specifickou situací českého umění je, že je národní, že slouží kulturní neodvislosti národa, že je výrazem národní nutnosti mít své vlastní umění. [...]

Ale jsou jiní, kteří praví: Čistý národní svéráz a původní česká povaha udržela se ve venkovském lidu. Umění má se těsně připojit k této nejryzejší kmenové tradici, k samorostlému tvořivému duchu českého lidu. Budiž, vezměme příkladem lidové umění výtvarné. Není nápadno, že toto umění se tak velice podobá rokoku? A sice patrně následkem selského poddanství, jež uvedlo lid v těsný styk s rokokovým milieu panstva? Naše lidové umění není zdaleka tak staré a prapůvodní, jak se obyčejně myslí; je to z valné části lidově asimilovaný sloh osmnáctého století, jež nejhloběji působilo na duši lidu. Máme se tedy připojiti k této domácí derivaci panského vkusu?“

(Karel Čapek: Otázka národního umění, orig. 1913, in O umění a kultuře)

4.1.1 Nemateriální dědictví

Česká republika není s oceňováním drobných rukodělných řemeslníků osamocená. Naopak již vládou schválená *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na období 2016-2020* (2016) se přímo odvolává na *Úmluvu o zachování nemateriálního kulturního dědictví* organizace **UNESCO** (2003), v níž se definuje „význam nemateriálního kulturního dědictví jako hybné síly kulturní rozmanitosti a záruky trvale udržitelného rozvoje“, zmiňuje se hluboká vzájemná „propojenost mezi nemateriálním kulturním dědictvím a hmotným kulturním a přírodním dědictvím“, riziko globalizace a společenské změny ohrožující zachování dědictví a deklaruje se skutečnost „všeobecné vůle a společného zájmu chránit nemateriální kulturní dědictví lidstva“ (UNESCO 2003).

„Cíle této Úmluvy jsou:

- a) zachovat nemateriální kulturní dědictví;
- b) zajistit úctu k nemateriálnímu kulturnímu dědictví [...]
- c) zvýšit na místní, národní a mezinárodní úrovni vědomí důležitosti nemateriálního kulturního dědictví... [...]

Pro účely této Úmluvy:

1. „Nemateriálním kulturním dědictvím“ se rozumí zkušenosti, znázornění, vyjádření, znalosti, dovednosti, jakož i nástroje, předměty, artefakty a kulturní prostory s nimi související, které společnosti, skupiny a v některých případech též jednotlivci považují za součást svého kulturního dědictví. Toto nemateriální kulturní dědictví, předávané z pokolení na pokolení, je společnostmi a skupinami lidí neustále přetvářeno v závislosti na jejich prostředí, na jejich interakci s přírodou a na jejich historii, dává jim pocit identity a kontinuity, podporuje takto úctu ke kulturní rozmanitosti a lidské tvořivosti. [...] 2. „Nemateriální kulturní dědictví“ vymezené v odstavci 1 tohoto článku se projevuje mimo jiné v těchto oblastech: [...]

e) dovednosti spojené s tradičními řemesly.

3. „Zachováním“ se rozumějí opatření, jejichž cílem je zajistit životaschopnost nemateriálního kulturního dědictví, včetně jeho identifikace, dokumentace, výzkumu, udržení, ochrany, podpory, zhodnocování, předávání, především prostřednictvím formální i neformální výchovy, jakož i revitalizace různých aspektů tohoto dědictví.“ (UNESCO 2003, článek 1 a 2)

Povšimněme si, že naše *Koncepce* převzala doslovně pouze část definice nemateriálního kulturního dědictví (srovnej oddíl ‚Pojmy‘ na začátku této práce), jeho další citované vlastnosti (dynamiku a potenciál být vztažným bodem identity) rozpracovala a zejména doplnila následujícím způsobem:

„Kulturní dědictví je důležitou součástí hmotného a duchovního bohatství České republiky, je zdrojem kulturní rozmanitosti, vzdělanosti, utváří základ kulturní identity obyvatel této země. Ukazuje se, že má velký podíl i při **využívání volného času** a tím přispívá ke **kultivovanosti** obyvatel a napomáhá v boji **proti rozličným sociálně patologickým jevům** ve společnosti. Kulturní dědictví přispívá výrazně též **k rozvoji ekonomiky** České republiky, protože je motivací a podnětem pro rozvoj cestovního ruchu a podnikatelských aktivit. Můžeme konstatovat, že významně napomáhá celkovému rozvoji nejen jednotlivých obcí, ale též celých regionů. Tradiční lidová kultura tvoří nedílnou, avšak osobitou součást kulturního dědictví, jejímž specifikem je, že je živá a na rozdíl od dědictví hmotného se stále vyvíjí a přetváří. Toto dědictví je tedy zároveň součástí tzv. živé kultury.“

(*Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na období 2016–2020; zvýraznění doplněno*)

Zde je pěkně vidět, že tradiční lidovou kulturu vnímá náš zákonodárce spíše skrze její sekundární projevy (potenciál při rozvoji turistického ruchu, preventivní potenciál sociální rehabilitace a integrace, zkulturnění obyvatelstva) než coby primární zdroj sebeidentifikace. Zde se může každý sám zamyslet, nakolik je jeho osobní pocit identity, případně sounáležitosti s ostatními obyvateli našeho státu svázán s výrobky a použitými technologiemi již oceněných tradičních rukodělných řemeslníků²³. Zákonodárce v další části zmiňuje i tento aspekt lidové kultury, ačkoliv je dle něho stále řazen coby méně důležitý než hrozba „oslabení turistického ruchu“ (Koncepte 2016).

Tento důraz na *reprezentaci* více než na sebeidentifikaci odhaluje, nakolik si je zákonodárce, potažmo tvůrce schválené *Koncepte*, vědom ekonomického potenciálu tradiční rukodělné výroby. Ne nadarmo zmiňuje D. Miller (2011) nostalgii spojenou s rukodělnou výrobou už od doby industrializace²⁴, která se ne náhodou kryje s dobou rozvoje našeho vlastního *národopisu*, k němuž se i dnes stále vztahujeme, a to i v otázce posuzování tradičnosti a lidovosti. Dá se říci, že *Úmluva* (UNESCO 2003) je v tomto směru více pod vlivem okouzlení mizejícím světem a zármutkem nad jeho dočasností (viz přechozí kapitoly o sbírkách coby způsobu, jak obelstít plynutí času), než je české Ministerstvo kultury. Nelze dost dobře požadovat totožné zastoupení a význam rukodělných řemesel jako v současné Indii či Číně, kde stále ještě dochází k přesunu od samozásobitelství k práci v tržním prostředí (viz Miller 2011; srovnej Polanyi 2001 [1944]), od českých reálií, kde došlo k industrializaci již v průběhu 19. století, po němž následovalo století 20. s turbulentními ekonomicko-společenskými změnami, které měly na řemeslné výrobce drastický dopad obzvláště v obdobích zlomových let 1918, 1948 a 1989 (viz Mlynka 2003).

²³ Seznam nositelů titulu a jejich výrobků např. na: <http://www.nulk.cz/nositele-tradice/>.

²⁴ Cit.: "...Since the industrial revolution, there has been a mourning for the loss of manual labour and a belief that what we have gained in the wealth of industrial commodities has been at the expense of the human spirit..." (Miller 2011).

4.1.2 S vyloučením veřejnosti (metodika MK k navrhování titulu)

„Titul Nositel tradice lidových řemesel – smyslem udělování titulu Nositel tradice není ocenit dovednost jednotlivců, nýbrž podpora výrobců, kteří na vynikající technické úrovni ovládají významné a zánikem ohrožené technologie lidové výroby a současně se podílí na jejich uchování a předávání následovníkům a prezentaci na veřejnosti.

Titul Nositel tradice lidových řemesel se nevztahuje na výrobce potravin a nápojů, ať už vyráběných podomácku, řemeslně nebo průmyslově.“

(*Metodický pokyn Ministerstva kultury ČR 2020: článek 3*)

Metodika ocenění vydávaná Ministerstvem kultury (MK) definuje podmínky, které musí splňovat osoba navržená na udělení titulu, ale i podmínky, které musí splňovat osoba, která ocenění navrhuje. Zatímco *nařízení vlády* v § 26 mluví pouze o tom, že „návrhy na udělení ocenění [...] mohou podávat fyzické nebo právnické osoby“ (ČR 5/2003 Sb., *Nařízení vlády*), což je na první pohled poměrně demokratické opatření (podávat návrh může kdokoliv), tak citovaný metodický pokyn již klade na předkladatele návrhu specifické požadavky; oceněno může být maximálně pět Nositelů ročně.

„Návrhy na udělení titulu mohou předkládat vědecké a odborné instituce a muzea. Spolky, jiné neziskové a zájmové organizace a fyzické osoby působící v daném oboru jsou povinny konzultovat návrh na udělení titulu s krajským pověřeným pracovištěm, a to podle místa působení navrhovaného výrobce.“

(*Metodický pokyn Ministerstva kultury ČR 2020: článek 7*)

Povšimněme si, že z možnosti podávat návrhy na ocenění jsou touto ministerskou metodikou zcela vyloučeny jak veškeré podnikatelské subjekty (včetně potenciálně působících v oboru), tak neodborná veřejnost. Ačkoliv se celou legislativou spojenou s udělováním titulu vine *lidovost, tradice, sdílená kultura* coby těžiště sebeidentifikace, prezentace navenek a *obrana veřejného zájmu*, tak z implementace této kulturní politiky je veřejnost zcela vyloučena. Ministerstvo kultury, potažmo tedy stát, vše pevně drží ve své kompetenci, respektive 5. článkem citovaného metodického pokynu ponechává praktickou administraci Národnímu ústavu lidové kultury (NÚLK), a to včetně propagace (popularizace) ocenění a jeho držitelů i správcovství „sbírky předmětů oceněných výrobců“ (MK 2020). Zamysleme

se nad tím, jakou vypovídací hodnotu o deklarované *sdílené kultuře* má dle definice (viz oddíl Pojmy v této práci) složka tradiční *lidové kultury*, s níž je potřeba lid seznámit, tj. ukázat mu: pohled, toto je tvá kultura, pokud jsi to nevěděl; a nakolik takováto *sdílená kultura* existuje jen v představách tvůrců vládních koncepcí.

Jsme zde svědky expertokracie v jedné z nejsilnějších podob: dle K. Müllera (2002) má česká společnost tendenci nevnímat politiku, coby „střetávání zájmů, názorů a hledání dohody, nýbrž jako cest[u] za ideálem“ (Müller 2002:195). „Tento demokratický deficit má tendenci zakládat [...] silný sklon k expertokracii, k panství odborníků, odbornosti a vědy jako způsobu legitimizační strategie [...] cílů“ (Müller 2002: 194). Samozřejmě chápeme postoj úředníků-odborníků, kteří nechtějí na stůl dostávat podklady vyhotovené neodborníky, tedy podklady nedokonalé, jež by bylo nutno třeba i pouze z formálních důvodů zamítnat a vyřazovat. Jednodušší je, když jsou podklady řádně vyhotoveny odborníkem²⁵ – ale otázkou zůstává, zda jednodušší cesta není v dlouhodobém horizontu onou příslovečnou cestou dlážděnou dobrými úmysly (a všichni víme, kde tato cesta končí).

V souvislosti s tím si musíme uvědomit, že žádný z legislativně definovaných pojmů, o nichž se v této práci zmiňujeme, není nutně skutečnou obecnou, apolitickou, neutrální a inertní pravdou. Nikoliv, vždy a za všech okolností zůstávají tyto pojmy politickými entitami, jsou výsledkem či předmětem vládní politiky mířené primárně vůči vlastním obyvatelům a druhotně vůči zbytku světa; vyjadřují to, co si stát přeje, aby nám, jeho občanům, bylo společné, více než to, co je nám společné doopravdy. Stát nám tak vytváří (nebo se o to alespoň snaží) společný rámec, k němuž se pak můžeme upínat coby ke společné tradované kolektivní, národní paměti (viz **Halbwachs** 2009: 94), a není náhodou, že jej vztahuje – aniž by to doslova přiznal –

²⁵ Z nedávné minulosti zmiňme otázku zavedených a zanedlouho opět zrušených společných daňových příznání manželů. Ačkoliv z logiky společného jmění, kdy je každá vydělaná koruna společným majetkem, ať už ji vydělal kterýkoliv z manželů, by mělo být společné i zdanění a návazné platby sociálního pojištění, přesto příjmy daní každý sám na své jméno, ať žije v manželství či nikoliv. První krok k nápravě tohoto stavu, tedy zavedení společného zdanění manželů, byl negován jeho opětovným zrušením nikoliv z důvodu, že se neujal, že lid jej nevyužíval – ale naopak proto, že jej užíval ‚až moc‘ a finanční úřady byly zahlceny daňovými příznáními podávanými neodborníky, tedy příznáními mnohdy nedokonalými s nutností jejich oprav.

Smutné je, že než aby při zrušení společného zdanění byla ve zdůvodňovací zprávě přiznána zahlcenost úřadu, rozuměj jeho nepřipravenost pracovat s neodbornou veřejností, uvedla se jako důvod pofiderní skutečnost, že prý zavedením jedné neprogresivní daňové sazby není potřeba společného zdanění (prý to vyjde nastejno), což je argument, který vědomě zamlčuje existenci odečitatelných položek od základu daně, které v případě samostatného zdanění nejsou u manžela s nižšími příjmy uplatněny, což v důsledku vede k tomu, že ten, jehož jménem ‚přitékají‘ do domácnosti peníze, je např. doplňkově pojištěn levněji (ze zdaněných peněz), než ten, který mu svou činností v domácnosti (uvolněním časového fondu živitele) pomáhá peníze vydělat. Expertokracie v neprospěch lidu, dá se říci. Pak se divíme, že mají ženy malé důchody.

k období moderního 19. století, k době vzniku (*zrodu*) samostatného českého národa. Že je tomu tak, vidíme z některých definic, které metodika obsahuje, například:

„Lidové řemeslo – pro potřeby tohoto titulu pod tímto pojmem chápeme rukodělnou výrobní činnost, která vznikala převážně ve venkovském prostředí a jejíž produkce byla určena zejména pro venkovský trh. [...] Tento titul neslouží k ocenění tzv. uměleckých řemesel nebo řemesel, které se sortimentem svých výrobků orientovaly na vyšší společenské vrstvy.“

(*Metodický pokyn* Ministerstva kultury ČR 2020: článek 3)

Tato část jasně odráží přesvědčení, že prostý lid je chudý a nežije ve městě: jeho přirozeným místem výskytu je (česká) vesnice, tedy prostředí, kam z převážně německy mluvících a pokročilou industrializací i počáteční globalizací ovlivněných měst vyráželi obrozenci a etnografičtí nadšenci doby národního obrození. Že se v *metodickém pokynu* nemluví o národu, ale o lidu, je jak odkazem původního názvosloví, tak odrazem historického vývoje našeho území ve 20. století, kdy slovo národ jednak vlivem přebujelého, obzvláště německého nacionalismu, ztratilo na politické korektnosti – a také jej neměli rádi otcové zakladatelé komunismu, již v existenci národních myšlenek coby fundamentu, na němž lze budovat skupinovou identitu, spatřovali nevídaného a hlavně nebezpečného konkurenta pro myšlenky komunismu proletářského (srovnej **Stalin** 1949 [1913]: 19).

Dodatečný pokyn, aby nebyl sortiment orientovaný primárně na vyšší společenské vrstvy, pak vedl k tomu, že ani na krajských úrovních, jak vzpomínají pamětníci z řad odborných pracovníků, dlouho nebylo možné ocenit umění krajkářek, a to ani v regionu, pro nějž je výroba krajky typická (např. Vamberecko), natožpak na celostátní úrovni uznat regionální tradici tvorby krajek tzv. zapsaným nemateriálním statkem tradiční lidové kultury²⁶; pokud už krajky oceněny byly, tak pouze páskové krajky coby součásti lidových krojů (tj. doloženě pro ‚potřebu lidu‘).

„Na služební cestě ve vlaku probíráme s krajskou etnoložkou minulá ocenění a neocenění. ‚A proč zrovna krajky ne?‘ zajímalo mne.

Podívala se na mne zkoumavě, pak se ušklíbala a potřásla hlavou: ‚Prý u nás nejsou krajky původní, protože se začaly vyrábět až po třicetileté válce, a ještě na objednávku šlechty.‘

‚Takže se o nich nedá říct, že pošly z lidu...?‘

²⁶ Aktuální seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky na adrese: <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>. Vamberecké krajkářství bylo na seznam zapsáno až v roce 2019 (seznam je veden od roku 2009).

Souhlasné přikývnutí.

„To mi přijde divný. Vždyť si to ten šlechtic přeci nepaličkoval sám, a kdo to asi vymejšlel, ty vzory, dělal to a učil to své děti...?“ rozhořčila jsem se.

Povzdechnutí a pokrčení ramen. *„No, on to byl názor jenom jedné osoby, ta to blokovala, nikdo jiný si to nemyslel. – Ale to se docela často děje, že to my mladí chceme dělat jinak, ale přes ty, co tam sedějí, se to neprotlačí.“*

Nabyla jsem z rozhovoru dojmu, že změna oborové metodiky nastává nejpravděpodobněji ve chvíli, kdy zodpovědná osoba odejde do penze. Nebo umře. Cca 30 let po revoluci... a pořád se etnologie dělá jako vždycky, tj. jako za doby socialismu, pěkně evolucionisticky.“

(z terénního deníku)

Již jsme si ukázali, že adept na celostátní ocenění musí být rozpoznán a doporučen odbornou osobou, musí na výtečné úrovni pracovat rukodělnou technologií, která je současné významná i ohrožená zánikem, a vyrábět nekonzumovatelné výrobky, které by se daly označit jako „česká ves sobě“. Nezbytnou součástí jeho činnosti musí být i popularizace používaných technologií a vychovávání nástupců v řemesle.

Další podstatnou podmínkou dle *metodického pokynu* (MK 2020) je práce s tím správným materiálem, dle něhož se vymezují jednotlivé řemeslné obory – pracovat lze pouze s těmito materiály: hlína, sklo, kámen, kov, pletiva (sláma, orobínek, proutí, šustí...), dřevo, textil, kůže a ostatní či kombinované materiály (vyjmenované: kosti, perleť, kraslice, hudební nástroje). Skutečnost, že si výrobci již velmi dlouho nevystačí s produkcí mířenou primárně pro vesnický trh, *metodický pokyn* (MK 2020) přiznává hned v úvodu. V něm nostalgicky zmiňuje družstva a organizace existující od počátku 20. století až do jeho 90. let, které „zajišťovaly výkup a prodej výrobků“ a navíc „zprostředkovávaly zavádění výtvarných návrhů do výroby“; časem se staraly o uplatnění výroby „v současné oděvní a bytové kultuře“, a v jejichž rámci docházelo „k podnětné spolupráci etnografů, výtvarníků a výrobců“ (MK 2020: články 3 a 1). Rozuměj můžete vyrábět víc pro trh, než pro svoji potřebu, ale prodávat budeme my (hlavně žádné podnikání – za socialismu): inovace tradičních vzorů, tvarů a dekorů mohou být, ale pod dohledem odborníků, ne že si to budete upravovat sami, a pokud si to sami upravíte, my vám to musíme odborně posoudit a na komisi schválit.

„...[N]ěkteré druhy podomácké rukodělné výroby a lidového řemesla byly ještě v počátku 20. století nenahraditelné. Do vesnic nebo na trhy ve městech přijížděli výrobci [... s p]ředměty, které vyráběli starobylými technikami [... a které] měly specifické vlastnosti nenahraditelné strojní výrobou. [...]

Přestože rozvoj průmyslové výroby byl nezadržitelný, některé instituce [...] se snažily už od konce 19. století uchovat tradiční rukodělné technologie a podporovat je především pro jejich schopnost užít místní a **obnovitelné** materiálové zdroje...

[...V první polovině 20. století] většina organizátorů zvelebovacích aktivit si byla vědoma, že zachovat a rozvíjet lidová řemesla **nelze žádným konzervováním tradičního tvarosloví** [...], nýbrž jen soustavnou a cílevědomou péčí, která by učinila lidovou rukodělnou výrobu součástí soudobé hmotné kultury především tím, že ji **vymaní ze zajetí** romantizmu a svérázné ornamentiky. Podstatným znakem lidové rukodělné výroby tedy není okázalé zdobení povrchu, ale dobře opracovaný materiál, jehož strukturu a možnosti zpracování výrobce ovládá. [...] Na hotovení výrobků tradičními technologiemi se musí podílet návrháři, kteří ve tvarech a i dekorech umí reagovat na vkus doby a její potřeby. [...] Je nepochybně také nutné pomáhat při prodeji výrobků prostřednictvím moderního marketingu. [...]

[...] Při posuzování návrhů na udělení titulu komise posuzuje každého kandidáta podle toho, zda a v jaké míře jsou splněna následující kritéria.

- [...] užití **tradičního materiálu** na zhotovení výrobku a jeho **tradiční úpravu**,
- uplatnění **tradičního tvarosloví** předmětu, čistota provedení,
- dodržení povrchové úpravy, dekoru a barevnosti odpovídající tradici,
- **opakování tradičních vzorů** nebo předloh...“

(*Metodický návod*, Ministerstvo kultury 2003, zvýraznění doplněno)

Na splnění podmínky tradičnosti, zejména co se týče tvarosloví, během minulých sta let byly kladeny různé požadavky. Nejprve byl zdůrazňován purismus, výrobek měl nejlépe přiznávat materiál, z něž byl vyroben, jakož i způsob opracování, technologii zpracování. V té době samozřejmě nebylo problémem, jak doložit autenticitu výrobce, ten byl autentický dostatečně, ale spíše jak pomoci výrobci nezemřít hlady či spíše neodejít před hrozbou živoření do dělnického zaměstnání

(pravděpodobně příležitostného a dost málo jistého), jak se dnes mnohde po naší krásné planetě stále děje (viz dříve D. Miller 2001, situace v Indii a Číně). Ekonomická situace konce dvacátých a počátku třicátých let dvacátého století je dostatečně obecně známá, abychom ji zde nemuseli podrobněji rozebírat.

Aby byly tedy rukodělné výrobky vyráběné tradičními postupy a tradičními materiály konkurenceschopné, bylo přikročeno k obměně jejich estetiky, pod vedením odborníků se ustoupilo od zdobnosti k jednoduchosti. Tento směr byl zachováván s různými obměnami i po druhé světové válce.

Nicméně jak vidíme z předchozí citace původního *metodického návodu* (MK 2003), i v rámci tohoto jednoho jediného předpisu máme zmíněn jak důraz na *uplatnění tradičního tvarosloví*, tak současně *nelze tradiční tvarosloví konzervovat* (zjevně míněno *tradičně zdobné*). Takže dnes můžeme rozmyslet, co je tradiční a co tradičnější: barokní a rokoková zdobnost (viz dříve postřeh K. Čapka z roku 1913), či liniová čistota. Jsme-li na pochybách, přistoupíme k testu časovému, neboť ‚tradice‘ nutně má svůj historický rozměr (bez něhož by nemohla tradicí být) – při výzkumu je třeba mít na zřeteli „kritérium kulturně-historické: upřednostňuje se historický rozměr kultury“ (Blahůšek, Lukešová 2011). Tím se dá říci, že dovoleno je vše, co je doloženo; generační inovace se povolují, ale přílišné změny neodpouštějí, zejména zakázané je překročení hranice užitná věc/umělecký (primárně dekorační) předmět. Obrázky svatých formou podmalby na skle jsou hodnoceny jako předměty užitkové (lid je pro svou religiozitu potřebuje).

„Celorepubliková koordináční schůzka, probírají se náležitosti návrhů na nominace, kraje představují svou práci, ocenění předaná na své úrovni a jsou centrálou vyzývány, aby posílaly návrhy na celostátní ocenění, prý jich chodí málo. Regionální pracovníci se shodují, že jsou ‚opatrní‘, protože mají špatné zkušenosti s odmítnutými nominacemi. Jedna exemplární: výtečná odbornice na podmalbu na skle, reprezentující čtvrt století ČR touto tradiční technikou i v zahraničí, ale tvořila nejen dle klasických předloh, i když to také, ale celou estetiku posouvala, v čemž prý bylo to kouzlo, ale při projednávání nominace jí to obrazně zlomilo vaz, ocenění neobdržela.

Metodik namítá: *„Závisí, jak napíšete nominaci. Vždycky říkáme, důležitý je přenos tradice, takže kdyby to bylo 80 % o tradici a 20 % o inovaci, tak by to problém nebyl, ale pokud je to naopak, tak ten, kdo to hodnotí a nezná ji, potom neví, do jaké míry je to skutečně řemeslník, který pokračuje v něčem*

místním, anebo je to výtvarník, který jenom si osvojil technologii a řeší tím svoje umělecké pnutí.‘

Regionální pracovnice: *„Já jenom vysvětluju, že právě v tej inovaci jsem viděla to největší plus – na rozdíl od tý komise. Tohle je důležitý, proto vo tom mluvím.*‘

Metodik: *„Ale to je případ i kovářů, kteří si mnohem víc hodnotí kované růže než motyku, nebo keramiků, kteří si mnohem víc hodnotí majoliku a fajáns než černou hrncířinu – ale proto je směřujeme k vám, aby to dělali s váma, kteří to znáte, a abyste tu nominaci stavěli tak, pokud u něho je ta tradice, tak aby ta tradice byla dostatečně vypíchnutá a inovace byla jenom jako přidaná hodnota.*‘...“

(z terénního deníku)

4.1.3 Krajské ohlasy – hledání mistra

Poměrně striktní definice podmínek celostátního ocenění, prosazovaná a vynucovaná relativně úzkou skupinou legislativně legitimizovaných odborníků²⁷, vede níže postavená pracoviště zřizovaná krajskými samosprávami, po nichž je z centrály požadováno, aby také drobné rukodělné řemeslníky oceňovala, ke stanovování vlastních podmínek pro udělování titulů, které by sice neměly být s celostátní metodikou v naprostém rozporu, ale lze v nich zohlednit krajové zvláštnosti a případný jiný pohled na problematiku oceňování jako takovou. Přitom platí, že na celostátní ocenění jsou téměř vždy navrženi držitelé ocenění krajských – kraje centrální metodiku přejímají coby výchozí minimum, ale rozšiřují si ji po svém; koneckonců jsou k tomu i nabádáni.

Většina krajů uděluje titul obdobného znění *„Mistr tradiční rukodělné výroby XY kraje“*. Nebudeme zde analyzovat plošně podmínky všechny, vezměme si jedny coby vzorové a porovnejme rozdíly oproti celostátní metodice²⁸.

²⁷ Jsme si vědomi skutečnosti, že žádná legislativa nemůže sama sebe legitimizovat. Zde se jedná o vzájemné spolupůsobení různých legislativních úrovní: nařízením vlády se stanoví politika, která je zcela legitimní, nikdo proti ní neprotestuje, ministerstvo skrze svou organizaci zpracuje metodiku, jíž jsou druhotně legitimizováni experti.

²⁸ Další text pracuje se zněním krajským podmínek, které ale v rámci anonymizace nejsou citovány zcela doslovně a ani uvedeny ve zdrojích na konci této diplomové práce. Nechceme zavdat podnět případnému čtenáři práce ke konkrétním hodnotovým soudům typu *„tento konkrétní kraj to dělá dobře/špatně“* apod.

Prvním rozdílem je, že je možno ocenit nejen výrobce/tvůrce, ale i osoby, které se zasloužily o udržování a rozvoj – obecně všechny ty, kteří mají znalosti postupů a technologií tradiční rukodělné výroby a ovládají je, současně také je veřejně prezentují na akcích a tyto znalosti předávají dál. Povšimněme si, že takto zjednodušená definice vypouští zcela důraz na existenci výrobků určitého tvaru, barvy a dekoru, ale dává v souladu s *Úmluvou* UNESCO (2003) plný důraz na skutečně *nehmotnou* složku: na znalosti, dovednosti a jejich přenos.

Také vypouští podmínku ‚*ohrožené zánikem*‘, která dovoluje podporovat nejen zachování, ale také rozšíření nehmotného statku. Lze totiž potenciálně ocenit i osobu, která se celoživotně úspěšně věnovala výuce a propagaci, čímž vychovala tolik následovníků, až zachránila či případně znovuzavedla určité řemeslo/technologický postup v regionu natolik, že přestalo být ohroženo zánikem. Taková osoba by na celostátní titul *Nositele* nedosáhla, neboť jednak by bylo zřejmě řemeslo vyškrtáno z ‚ohrožených‘, ale také by s velkou pravděpodobností nastala celkem běžná situace, kdy některý žák (či více z nich) ‚překoná svého mistra‘, zejména pokud by se tento žák věnoval řemeslu již profesionálně, zatímco osoba, která se zasloužila o vzkříšení řemesla, by měla větší těžiště činnosti v propagaci a pedagogice.

I na úrovni kraje je finální rozhodnutí o udělení či neudělení titulu *Mistra* v gesci odborné komise složené z pracovníků ostatních regionálních pracovišť: jinými slovy, žádné krajské pracoviště si nemůže navrhnout a schválit oceněného jen tak samo za sebe. V případě kraje, jehož podmínky pro udělení titulu jsou zde předmětem srovnání, skutečně v minulosti došlo k ocenění osob dlouhodobě se věnujících propagaci a předávání řemeslných dovedností.

Dalším rozdílem je otevření možnosti předkládat návrhy. Zapojit se mohou nejen odborníci, ale i laici z řad veřejnosti (fyzických osob); návrh na ocenění může předložit i právnická osoba, u níž není výchozí podmínkou, aby byla z neziskového sektoru. Tato podmínka vnáší do kulturní politiky na úrovni vyššího územního samosprávného celku demokratizační prvek, který v případě *Nositele tradice* chybí. Podmínka neziskovosti u celostátního ocenění zřejmě vychází z představy, že kdo se věnuje výrobě, nemůže se současně věnovat kulturní politice, tj. ačkoliv sám je součástí kultury, není schopen tuto skutečnost rozpoznat, identifikace jsou schopny pouze nezúčastněné osoby, patřičně vyškolené. Ani kdyby se jednalo o firmu vědomě specializovanou na tradiční drobnou rukodělnou výrobu a zaměstnávající za tím účel

řemeslníky-odborníky, nemůže tyto na Nositele navrhnout; maximálně může upozornit nejbližší odborné pracoviště.

Na krajské úrovni je více přítomna praktická úvaha vycházející z každodenní reality života řemeslnické komunity: možnost ocenění je široce nabídnuta a vedle odborné etnologické vyhledávací činnosti směřované z regionálního pracoviště do terénu je ponechána možnost potenciálním oceněným či jejich blízkému okolí, aby participovali na procesu nominace. Tím se samozřejmě zvyšuje obecné povědomí o udílených cenách, čímž se také zvyšuje jejich atraktivita pro řemeslníky samotné i pro jejich zákazníky. S tím souvisí i prestiž ocenění: veřejně probíhající proces nominace je doprovázen kampaní ve sdělovacích prostředcích klasických i tzv. nových (výzvy v rámci Facebooku apod.), představováno je nejen ocenění samé a systémem odborné péče o kulturu, ale hlavně lidová rukodělná řemesla jako živá a živoucí součást naší reality 21. století. Ve specializovaných novinových člancích a rozhlasových pořadech jsou zveřejňovány rozhovory s výrobci, reportáže z jejich dílen, které představují producenty coby skutečné lidi z masa a kostí, zapojené do reality dneška, nejen jako oživé muzejní exponáty, jak jsou předváděni na specializovaných řemeslnických trzích nesoucích se v historizujícím duchu a při „oživých expozicích“ muzeí a skanzenů. Stálé udržování povědomí o řemeslech i pomocí zdůrazňování významu a atraktivity udělených ocenění je důležitou součástí politiky péče o řemesla, zvyšuje zájem zakoupit si výrobky, přivádí nové zájemce o výkon řemesla, dává naději stávajícím, že jejich práce má smysl, a tím vším všeobecně přispívá k udržení řemeslnické tradice v lokalitě.

Aspekt lokality se v podmínkách udělení ocenění projevuje požadavkem, že příslušný řemeslník musí být občanem ČR a že svou činnost musí vykonávat na území Kraje, resp. že jeho činnost musí být s tímto územím spjata. Požadavek občanství je uveden i v zákoně 5/2003 Sb., jímž je primárně právně ukotven titul *Nositele tradice*. Požadavek sepětí činnosti s územím ČR v zákoně ani v související metodice přímo stanoven není. Teoreticky by tedy bylo možno celostátním oceněním vyznamenat práci výrobců působících kupříkladu v krajanských komunitách, jenže k tomuto po dobu existence ocenění nikdy nedošlo, a s nejvyšší pravděpodobností ani nikdy nedojde. Jak jsme si v přechozích částech této práce naznačili, průběh nominačního procesu je pevně spjat s experty zaměstnanými v našich sbírkových institucích, u nichž nelze očekávat ani hypoteticky, že by se věnovali vyhledávání výrobců mimo území našeho státu. Zřejmě by řekli, že jim to ani nepřísluší, a měli by pravdu.

Podmínka ‚krajovosti‘ vnáší do nominačního procesu prvek nejistoty. V kraji výzkumníkova působiště došlo za dobu udělování cen k několika zpochybněním lokálnosti, s různými přístupy k vyřešení problému. Několik příkladů:

„1. Řemeslo vykonávané postupem pokládaným za tradiční s využitím odpovídajícího materiálu. Řemeslník koná patřičně zručně, popularizuje, vychovává následovníky. Do lokality se přistěhoval ze Slovenska, kde se řemeslu naučil a kde je místně tradiční, v Kraji až do jeho příchodu není dokumentováno, že by se kdy kdo věnoval téže výrobě. Po rozdělení ČSFR si vybral české občanství. *Oceněn byl.*

2. Řemeslo vykonávané postupem pokládaným za tradiční s využitím odpovídajícího materiálu. Řemeslník koná patřičně zručně, popularizuje (zejména reprezentuje ČR v zahraničí), vychovává následovníky nejen osobně, dokonce má publikační činnost. Do lokality se přistěhoval, je občan ČR. V Kraji je jím provozované řemeslo tradiční. *Oceněn nebyl.* (Při jednání komise se vyskytly námitky, že se přistěhoval až rok před udílením cen a ‚Kdoví, jestli nám tu vydrží,‘ jak se vyjádřila jedna členka komise.)

3. Řemeslo vykonávané postupem pokládaným za tradiční s využitím odpovídajícího materiálu. Řemeslník koná patřičně zručně, popularizuje, vychovává následovníky, má publikační činnost. Nominaci navrhla firma věnující se dané rukodělné výrobě, u níž je technologem. Firma prodává v ČR i exportuje, účastní se výstav. Řemeslo a jeho výrobky jsou v kraji tradiční. Problém lokality: firma sídlí těsně za hranicí v sousedním kraji, nominovaný má trvalé bydliště z této strany krajské hranice. Kam metodologicky spadá? Doptáním bylo zjištěno, že dílnu má i doma, tj. činnost provozuje nejen v prostorách firmy, ale i zde v Kraji. *Oceněn byl.*“

(z terénního deníku)

Určení lokality řemeslníka a jeho činnosti není vždy tak snadné, jak metodiky předpokládají. Už proto, že osoby řemeslo vykonávající nejsou oněmi prostými vesničany 19. století, jaké v nich rádi vidíme. Jsou osobami žijícími ve století 21., a jako takoví mají daleko větší možnosti mobility geografické i profesní. Málokdo z nich celý život obrazně sedí na otcově a dědově verpánku, nerodí se a neumírají s řemeslem coby pevnou součástí jejich sociálního řádu²⁹. Stěhují se za obživou, za

²⁹ Jsou i tací řemeslníci, ale ne v Kraji. Zde přežívají převážně drobná rukodělná řemesla, jež lze dělat doma, na koleně, a tak až na několik výjimek nebývá třeba velkých specializovaných dílen, jež by bylo obtížné stěhovat či znovuzřídit na jiném působišti.

láskami, za vzděláním a ze všech dalších dobrých důvodů, které nás v dnešní době nutí migrovat z místa na místo. Svě řemeslo předvádějí, osvětu šíří a výrobky prodávají na specializovaných akcích probíhajících po celé republice, mnozí zajíždějí i do zahraničí. Oni nejsou striktně lokalizovaní, ocenění ano.

„Úvodní setkání při nástupu do práce. S překvapením zjišťuji, že etnologie v Muzeu spadá pod historické oddělení – sami historici jsou z toho bezradní, protože nesdílejí s etnology stejný terén, mají jiný způsob práce, jiné zážitky. Představa vyhledávání, kontaktování, pozorování a zpovídání živých lidí je děsí; jsou zvyklí na listiny, archivy, depozitáře. Navrhují začít vyhledávání řemeslníků kontaktováním místních muzeí pomocí dopisové kampaně. Prý už dopisy neúspěšně posílali, ale doufají, že budu mít víc štěstí. Obávám se, že dopis *najděte nám řemeslníka a pošlete nominaci* není řešení.

Hodlám si udělat přehled, kdo co v lokalitě dělá; výrobci myslící činnost vážně budou mít nějaké prezentace, prodávat výrobky, nabízet kurzy. Budou dohledatelní. Pak se uvidí. Zkontaktujeme, zkoukneme, vyzpovídáme, zhodnotíme. Když zmíním, jak chci problematiku uchopit, vidím kolem sebe zděšení smíšené s uznáním, vyjádřené: *„Tuhle práci bych dělat nemohl“*. Odcházím s pocitem starých cestovatelů: vědecká instituce mne vyslala do terénu hledat domorodce. Dle vážných výrazů nových spolupracovníků asi poměrně divoké. Žijící v Kraji.“

(z terénního deníku)

Krajská pravidla shodně s pravidly celostátními rozdělují provozovaná řemesla podle základního výrobního materiálu, rozdílně od celostátních pravidel povolují ocenění pečiva, i když základním jeho rysem musí být, že se jedná o pečivo „obřadní“. Když už byl z oboru pečiva někdo oceněn, zatím se vždy jednalo o pečivo neurčené primárně ke konzumaci (figurky z vizovického pečiva a jeho obdob, perníky zejména tlačené do formy). Svatebním, posvícenským a obdobným tradičním pochutinám se sice přiznává status obřadního (kynutého) pečiva jasně definovaného vzhledu, připravovaného pouze výjimečně dle starobylých receptů a majícího jednoznačnou symbolickou funkci, ale jejich výrobci ocenění za svou rukodělnou činnost očekávat nemohou.

Dalším souladem krajských i celostátních pravidel je skutečnost, že oceňování jsou zásadně jednotlivci, a to i v případě, že se jedná o domácí výrobu³⁰, na níž se podílí více členů domácnosti, či přímo rodinnou řemeslnou dílnu, v jejímž rámci přirozeně dochází ke specializaci vlivem dělby práce. Tradici v takovém případě drží ne jeden člověk, ale úzce provázaná skupina osob; koneckonců i vykonávání rukodělného řemesla bývá jako každá lidská činnost aktivitou skupinovou. Vybrat v takových případech jednoho jediného oceněného není snadné: řemeslo ovládají všichni, ale každý má specifický přístup, v něčem vyniká. Některý člen rodinné dílny ovládá nejlépe tvarosloví, druhý nejlépe zdobí, další je třeba specialista na případné mechanické součástky. Každý dovede s patřičnou řemeslnou fortelností vyrobit výrobek ‚od A do Zet‘, ale výjimečnou jejich tvorbu dělá právě vzájemná spolupráce, při níž vymýšlejí nové postupy, předávají si poznatky, navzájem se učí, posouvají řemeslo dál.

Vyloučením skupin coby nositelů tradice rukodělného řemesla si regiony i centrální správa pomocí ocenění *Nositel tradice* a *Mistr řemesel* zřizují pomyslný seznam talentů (toto téma budeme rozvíjet podrobněji v podkapitole 4.2 této práce).

4.1.4 Hmotná nehmotná, nehmotná hmotná

Jak již bylo zmíněno v předchozích oddílech této kapitoly, v souladu s *Úmluvou* UNESCO (2003) jsou tradované technologické postupy a s nimi spojené jevy (uchování a přenos tradice), které by měly být i dle deklarovaných cílů české legislativy předmětem ochrany, součástí (světového) nehmotného kulturního dědictví. Situace je zdánlivě jasná, alespoň se týče související legislativy citované v předcházejících částech této práce. Nyní tuto jednoduchou situaci mírně zkomplikujeme.

V hesláři pojmů tradiční lidové kultury nazvaném *Identifikace a dokumentace jevů tradiční lidové kultury v České republice* (Blahůšek 2006) jsou do ‚lidové kultury nemateriální‘ zařazeny následující položky: folklor, lidová religiozita, obyčejová

³⁰ „Domácká výroba je ekonomický a kulturní jev“, který „lze definovat jako profesionální zboží malovýrobu [...] provozovanou doma za pomoci rodinných příslušníků“, kteří se učili od sebe navzájem (Scheufler 1991: 52). Domácká výroba stojí v pozadí i mnoha současných držitelů ocenění – za socialismu, kdy nebyla možnost soukromě podnikat na své jméno, byli řemeslníci mnohdy právě domáckými pracovníky oborových organizací.

tradice a společenské vztahy. Lidová výroba je spolu s ostatními zaměstnáními a formami obživy zařazena do ‚lidové kultury materiální (hmotné)‘. V podstatě totožné členění nalézáme už v *Národopisu československém* z roku 1933 (oddíl VIII. *Přehled národopisných prací v období 1891-1932*), takže jak vidíme, má v našich zemích dlouhou tradici (**Horák** 1933).

„Lidová výroba je definována jako souhrn rukodělných výrob (tedy pragmatických činností, jejichž cílem je získávat a vytvářet produkty určené pro vlastní potřebu a pro trh), proměnlivých časově, místně, etnicky a ekonomicky, jež lidové kultuře vtiskují osobité rysy z hlediska výrobního, výtvarného a společenského a jsou pro ni v daném období a oblasti typické. Zásadním znakem tradiční lidové výroby je rukodělnost, tedy úzká vazba výrobce s materiálem (většinou snadno dostupným a opracovatelným, v minulosti výhradně přírodního původu), důraz na funkčnost výrobků, které se podřizují i užívané výzdobné techniky a užívání tzv. tradičních technologií, tedy mnohdy velmi archaických, avšak efektivních výrobních postupů předávaných z generace na generaci...“³¹

(*Identifikace a dokumentace jevů*, Blahůšek 2006: 52)

Rozvolněné zařazení ohledně hmotnosti a nehmotnosti se netýká jen tradiční rukodělné výroby a ocenění z této oblasti: i na *Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*³² nalézáme vedle metodologicky bezproblémově nehmotných položek jako ‚Slovácký verbuňk‘ nebo ‚Vodění Jidáše‘³³ i kupříkladu ‚Sokolnictví‘ nebo ‚Myslivost‘, které metodologicky spadají do kultury materiální (**Blahůšek, Lukešová** 2001). Jedná se o komplexní jevy mající materiální i nehmotnou složku, čímž se vzpírají klasifikaci striktně požadující zařazení pod jednu či druhou hlavičku: závisí na tom, zda hmotnou složku prohlásíme za doprovodný projev jevu ve své podstatě nehmotného (hledisko *Úmluvy UNESCO* 2003), nebo naopak. Hmotné projevy jsou také ze své podstaty nápadnější, pohnutka sledovat jejich prostřednictvím jevy nehmotné se přímo nabízí – ostatně v tomto ohledu je možno se opřít o praxi historiků a archeologů, kteří zkoumají každodennost minulosti nikoliv přímým pozorováním, ale právě skrze její hmotné projevy. Hmotné předměty jsou solidní základnou, na níž stojí celé muzejnictví.

³¹ Tato definice je pravděpodobně staršího data, než je zmíněný rok 2006, sám autor u kapitoly, z níž definici citujeme, uvádí mezi zdroji článek z roku 1968, který se však v době psaní této práce nepodařilo dohledat.

³² <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>

³³ Na výše uvedené webové stránce je s malým ‚j‘ (Vodění jidáše), což je ale zjevný omyl.

V *Metodickém návodu* k navrhování titulu *Nositel tradice rukodělných řemesel* bylo schvalovací komisi předepsáno při posuzování nominací sledovat:

- s 10% váhou 1 kritérium etické (zda nominovaný bude spolupracovat při dokumentaci),
- s 20% váhou 1 kritérium převážně etnologické (srovnání, zda je činnost kandidáta výjimečná, jedinečná či se jedná o technologii ohroženou zánikem, tj. důležitost zachování technologie),
- s 20% váhou 1 kritérium spojené se samotnou s výrobní činností kandidáta (zda dostatečně ovládá postupy a má odpovídající řemeslné dovednosti),
- s celkovou 20% váhou 2 kritéria spojená s přenosem tradice (popularizace a hlavně výchova následovníků).
- zbývajících 30 % váhy připadá na 5 vlastností výrobku (z toho 3/6 posouzení estetické a užité hodnoty výrobku, 2/6 zda je použit přírodní materiál z obnovitelných zdrojů, 1/6 zda je uplatňováno tradiční tvarosloví, dekor a zda jsou opakovány tradiční vzory či předlohy).

(MK 2003)

V novém *Metodickém pokynu* sice není zmíněna přímo váha jednotlivých kritérií, ale ta zůstávají podobná. Komise i nadále musí při hodnocení návrhů sledovat:

- 1 kritérium etické (spolupráci při dokumentaci),
- 1 kritérium etnologické (ohrožení oboru zánikem),
- 1 kritérium řemeslnické (úroveň technologických znalostí a dovedností),
- 2 kritéria uchování živé tradice (popularizace a výchova),
- 3 kritéria ohledně vlastností výrobku (tvarosloví a dekor; estetická a užité hodnoty; přírodní materiál z obnovitelných zdrojů).

(MK 2020)

Materialita má podstatný vliv na výsledek ocenění a při posuzování vyvažuje běžně sledované projevy nehmotné kultury (technologické znalosti a dovednosti, uchování a přenos tradice); kritérium etické a etnologické považujeme pro účely této práce za kritéria politická (spolupráce s řemeslníkem coby předmětem výzkumu a politické rozhodnutí, jakou tradici je záhodno uchovat).

Vztah materiality a nemateriality je filozofický, náboženský i vědecký problém táhnoucí se celou historií – otázka, co je primární, tj. určující, a co odvozené, mívá různé odpovědi (srovnej Miller 2005: 22). Hledíme na věci a hledáme jejich duchovní

podstatu, v řemeslných výrobcích nacházíme nehmotnou tradici, považujeme je za projevy dovedností a děděné kultury. Religiózní předměty, svaté knihy, talismany i katedrály, všechny jsou vyjádřením síly a moci stojící mimo hmotný svět. Která složka je důležitější, základnější? V legislativních opatřeních vycházejících v ČR z *Úmluvy* (UNESCO 2003) je přiznána větší důležitost složce nemateriální; v naší vlastní tradované klasifikaci je použita coby dominanta materialita předmětů. Možná proto, že na nemateriální složku nejsme zvyklí hledět jako na základní vlastnost konkrétního předmětu, netrápí nás otázka proměny každého jednoho užitného předmětu v exponát, nevnímáme ji jako smrt předmětu v jeho původním účelu, jemuž už nikdy nebude sloužit (Bateson 1935: 162)³⁴, a znovuzrození pro jiný život, život v muzejní vitrině. Jsme spokojeni, je-li předmět zachován fyzicky, řádně zakonzervován, očištěn, nasvícen, popsán a vystaven.

Pokud je nám řemeslnický předmět ‚pouhým‘ obecným dokladem technologie a zručnosti, která je navíc sekundárně odvozena od jeho vzhledu, pak nepřekvapí, že pro účely zachování budoucím generacím vybíráme nikoliv jeden konkrétní předmět (např. ten, jenž se při konání původního účelu nejlépe osvědčil), ale předmět obecný, klidně vyrobený na zakázku pro účely vystavení (rozuměj zdůrazňujeme jeho užitnost, ale v praxi nesloužil jinak než exponát). Ztrátu účelu nevnímáme jako nevratnou změnu předmětu, protože službu původnímu účelu nevnímáme coby základ jeho identity, jeho jsoucna – neviditelné skutečně nevidíme (a co oči nevidí, srdce nebolí).

Se stejným způsobem se chováme k nemovitým památkám: udržujeme hlavně jejich tzv. původní vzhled, ale ztráta jejich reálné užitné funkce už nás při památkové ochraně tolik netrápí³⁵. Lze říci, že vědomě či nevědomě měníme drobné předměty i majestátní budovy v exponáty, v památky – obíráme je o jejich původní, vtělenou funkci a nutíme je sloužit funkci jiné: stát se *pamětníky minulosti*, ať to chtějí nebo ne.

Při tomto přístupu k nehmotnému dědictví, kdy technologie, postupy a předávání tradice jsou vnímány primárně skrze hmotné produkty, které následně vystavujeme, samozřejmě nemůže docházet k ocenění gastronomie, jejíž produkty jsou muzeálně neuchovatelné.

³⁴ Jak Gregory Bateson upozornil, nejsmutnější je smrt, tj. ztráta původního účelu, u hudebních nástrojů.

³⁵ Exemplárním případem jsou chybějící nájezdy pro invalidní vozíky, které být ‚nemohou, protože původně v projektu nebyly‘ (viz opravená Machoňova pasáž v Pardubicích). Pokud architekt projektoval před sto lety pro tehdejší demografickou skladbu obyvatelstva, tak nájezdy pro tehdy neexistující vozíky samozřejmě neudělal. Kdyby projektoval dnes, byla by to jiná (i zákony by jej donutily). Není nepřizpůsobení budovy dnešním realitám větším poškozením ducha stavby původně určené k širokému užití všemi současníky, než doplnění stavebních prvků, které původní projekt neobsahoval?

4.1.5 Odpadní materiál včera a dnes

Hodnotící kritérium (viz předchozí text) vyžadující používání *tradičního* materiálu z *obnovitelných zdrojů* můžeme do značné míry také považovat za politický požadavek, neboť je novinkou až 21. století. Do té doby se mluví o materiálu dosažitelném, levném, mnohdy odpadovém (např. kukuřičné šustí). Můžeme na tomto místě zauvažovat o funkci tradičních rukodělných řemesel ve zpracování dobového odpadu, jinak těžko upotřebitelného. Byl-li v 19. století používán tehdejší odpadový materiál vznikající v místě bydliště a působiště řemeslníka, je používání odpadu soudobého při rukodělných činnostech dokladem jejich stále živé tradice. Naopak můžeme i říci, že pokud byly určité předměty určitými technikami vyráběny ze soudobého odpadu, tak dnešní požadavek, aby byly vyráběny z materiálu totožného, který ale již dnes běžným odpadem není, je větším porušením tradice oné výroby (jejího společenského ukotvení), než použití odpadu dnes běžného. 21. století přirozeně produkuje i odpady, o nichž 19. století nemělo ani zdání – plasty, ojeté pneumatiky apod.

V první polovině 20. století byla lidová rukodělná výroba systematicky oprošťována od dědictví bohaté ornamentiky romantismu vnímané coby jeho. Nenastal po sto letech čas metodologicky oprostit rukodělná řemesla od nutnosti používat pouze jmenovaný tzv. tradiční materiál? Nebrání rigidní trvání na původních materiálech skutečnému přenosu tradice lidové výroby do 21. století? Drobnou rukodělnou výrobu z dnešních materiálů metodika zmiňuje pod názvem *kutilství* (Blahůšek 2006), ale v sekci výtvarná kultura, kde coby její výstupy vnímá různé plastiky a ozdobné předměty. Nahrazování materiálů ve výrobě užitných předmětů se nevěnuje.

Vnímáme-li skutečně rukodělné postupy coby dědictví lidstva, doplnění a rozšíření našeho společného civilizačního základu, a chceme-li je uchránit před zánikem – a sebe před jejich ztrátou – vlivem redukcionismu, k němuž vede industrializace a globální unifikace, dost dobře je nemůžeme držet mimo současnou realitu, tvářit se, že jsou ‚pouhými‘ relikty, živými ‚svědky minulosti‘. Nutit je plnit funkci národopisného rurálního jevu, k němuž státní kulturní politika vztahuje identitu češství občanů vlastního státu.

Na následujících dvou stranách uvádíme několik málo příkladů adaptace výroby užitných předmětů na nové odpadní materiály. Po zralé úvaze uvádíme pouze příklady zahraniční.

4.1.6 Ukázky výroby užitečných předmětů z dnešních odpadů

obr. 1: Nádoby z ojetých pneumatik
(druhotné využití odpadového materiálu)
Marrákeš, Maroko foto: archiv autora

obr. 2: Rámy z ojetých pneumatik, vlevo dole nádoba s víkem
(druhotné využití odpadového materiálu)
v pozadí pohled do dílny na výrobu pantoflů z téhož materiálu,
používán šlapací šicí stroj (*Marrákeš, Maroko; foto: archiv autora*)

obr. 3: Hračky z nápojových plechovek
(druhotné využití odpadového materiálu; *Kuba; foto: archiv autora*)

4.2 Sbírka řemeslníků coby sbírka odvozená

S drobnými rukodělnými řemeslníky oceněnými některým z udělovaných titulů, o kterých tato práce pojednává, je do značné míry nakládáno, jako kdyby se jednalo o sbírkové předměty, tj. o víceméně „stejně věci jednoho druhu“ či „přírodniny jedné systematické skupiny“, pokud bychom se chtěli držet legislativního názvosloví (ČR 275/2000 Sb. vyhláška MK: § 2 *Vedení sbírkové evidence*, odst. 2, pís. a, c). Řemeslníci, kteří se stali součástí sbírky, jsou pečlivě vedeni na seznamech (lze říci: podléhají sbírkové evidenci), pravidelně jsou zváni na hromadná společná setkání se zástupci ministerstva i regionálních pracovišť (rozuměj: o blaho sbírky je pravidelně pečováno), o jejich činnostech jsou pořádány na půdě muzeí/sbírkových institucí expozice, vydávány odborné publikace.

Vzhledem k velké determinaci cílovým výrobkem můžeme říci, že lidi (řemeslníky) sbíráme skrze věci (výrobky), respektive že sbíráme pouze ty, kteří vyrábějí to, co sbíráme již delší dobu – neboť věci (naše stávající sbírky) nejsou schopné (samo)reprodukce. Sbírka řemeslníků je tedy odvozená od hlavní sbírky hmotných předmětů, která je letitým základem, fundamentem.

„[*V současnosti* b]ez šikovných rukou by byly i moderní společnosti bezmocné ve snahách zachovat movité i nemovité památky své minulosti, hmotné doklady své historické paměti.“
(*Metodický návod*, Ministerstvo kultury 2003)

Sbírka oceněných drobných rukodělných řemeslníků tedy slouží coby zásobárna ‚talentů‘ pro opravy a údržbu našich movitých i nemovitých sbírek (např. bez péče patřičných odborníků by se dřevěné stavby v našich skanzenech brzy rozpadly). Výsledkem tohoto přístupu je situace, kdy mnohé odborné pracoviště, spíše než aby plošně mapovalo, kde a kolik má v regionu jakých řemeslníků, tak řemeslníky vyhledává podle jejich produktů. Jako ty příslovečné jehly v kupce sena či perly mezi kamením. Není neobvyklé, aby na regionální poradě padla otázka: „Nemáme někoho, kdo štípá šindele?“ (z terénního deníku). Představa o našich regionálních i celostátních kulturních tradicích v oblasti rukodělného řemesla tak někdy více než z lidských životních reálií vychází z potřeby zajištění hmotných produktů vybíraných dle předem daného plánu (metodiky). I v kulturní politice ovšem platí, že chceme-li něco chránit, musíme to nejprve znát, což znamená udělat si přehled, zmapovat, nejen vyhledávat.

Pokud některý z oceněných řemeslníků zemře, regionální sbírkové pracoviště se snaží na uprázdněné místo v seznamu najít odpovídající náhradu – doplnit sbírku osobou, která by se nejlépe věnovala přesně té činnosti, co zesnulý, ideálně i stejnými prostředky a v totožné kvalitě. Nejlépe přímého následovníka. Tato snaha regionálních pracovišť ale vychází často naprázdno: přímí následovníci buď nejsou, nebo nesplňují přísná kritéria na oceněné kladená (většinou zatím nemají vlastní nástupce).

„Koordinační schůzka v režii Ministerstva kultury, závěrečná diskuse.

Tazatel z regionálního pracoviště: *„Já bych se ještě zeptal: to, co tady už trošku naznačila kolegyně, a to jsou ti následovníci stávajících nositelů tradice. Teď nemluvím vůbec o tom, že zemřel a bylo by potřeba nominovat někoho dalšího. Je nějaký názor, ať už Ústavu [NÚLK] nebo hodnotící komise, jak se tento problém chápe? Jestli je možno dát do této nominace, do tohoto návrhu, někoho dalšího, kdo je pokračovatelem Nositele tradice, zvlášť jestli se jedná třeba o syna nebo dceru nebo jiného rodinného příslušníka. Aby se to apriori neodmítlo s tím, že mu to dáme, až...“*

Metodik: *„V zásadě tam v tom nejzákladnějším dokumentu se říká, že ten člověk musí mít svého pokračovatele. Za ty roky jsme se setkali s nejrůznějším typem pokračovatelství, které bylo velice dobře vyargumentované, takže jak říkám: může to pokračovatelství být skutečně v rámci rodiny a té rodinné dílny, samozřejmě jsou určité dílny, kde jenom už to technologické vybavení je tak náročné, že to jinak nejde, než že je to v rámci rodiny, protože ten vnouček zdědí tu dílnu. Vedle toho samozřejmě také jsou dílny a výroby, které jsou mnohem méně náročné, kde to může být učitel/žák. U těch žáků to chce jedinou věc, a to jsme se snažili do toho nového metodického pokynu vtělit, aby ten žák byl trošičku okomentovaný, co dělá, aby to nebylo jen takové tvrzení, má pokračovatele, už vzal do ruky dláto a pilku, a pak se dozvíme, že je mu šest let. ...“*

Skutečně to tam chce okomentovat, aby bylo jasné, že ten žák jako nerodinný pokračovatel je nějak dokumentovaný. V několika případech jsme se třeba setkali s tím, že ti lidi jsou třeba mistři odborného výcviku na učilišti. To je také svým způsobem předávání té technologie, vychovávání si následovníků, kteří to třeba nevezmou hned, ale odstupem času se k těm znalostem vrátí. Určitě bych to nezavrhoval. A asi na nejnižší kategorii je pořádání kurzů, což je samozřejmě zajímavý doplněk, ale víme, že ty kurzy tam člověk třeba absolvuje, naučí se něco, ale že by se tomu pak aktivně věnoval, to už málokdo. Jako podpůrný argument to tam může být, ale nemělo by to být

stavěné jenom na tom. ... Takže to předávání, a to mít následovníka, může být v různém rozměru od té rodiny až po kurzy.

Úřednice: *„Ovšem neznamená to, že když to měl třeba otec, že to automaticky dostane ten nástupce. Protože třeba nebude tak dobrý nebo dokonce usoudí, že už to tam není potřeba...“*

Pracovnice z dalšího regionu: *„No ale to není dobrý, když [už tvrdíme,] že se ta tradice předává...“*

Úřednice: *„Ale on už to může táhnout někam jinam, ten novejš.“*

Metodik: *„To je problém třeba u těch dvou obuvníků – mladší má 35 let, svobodný, nemá děti, nemá pokračovatele. Druhý ženatý je, ale má ještě malé děti, takže jestli to tam někdy bude pokračovat... asi snad jo. Takže oba dva jsou výborní řemeslníci, výroba je ohrožená zánikem, ale toto [míněno předávání další generaci] nenaplňují. ... Ale samozřejmě bylo by vhodné, když tady tento alespoň doložil, že toto je výrobek žáka, pokračovatele... jinak se musíme doptávat, samozřejmě.“*

Tazatel doplňuje: *„Byl už v praxi nějaký takovýhle příklad nominace i toho následovníka? Přišel do projednání hodnotící komise?“*

Úřednice: *„Nepamatuji se.“*

Metodik vinou šumu neslyšel: *„Prosím?“*

Úřednice: *„Jestli když nám umřel nositel, jak jestli už přišel jeho následovník.“*

Tazatel: *„Nemusel zemřít.“*

Úřednice: *„No ale to pozor, nemůžeme to [míněno ocenění] dát žijícímu, když už ho má, tak tomu následujícímu...“*

Metodik: *„Tak když už má sám svého dalšího, tak teoreticky... teoreticky bychom... ale ne, ne, zatím žádného takového nemáme.“*

Pracovnice: *„Uřízne si prst, může přestat dělat...“*

Metodik: *„Zatím takhle, jako nikdo z těch pokračovatelů ještě [ocenění] nedostal, ani o to nežádal, jediné, co se tak trochu tomu blíží, tak několik neúspěšných nominací otce, který když to [řemeslo] předal svému synovi, tak ten to [ocenění] potom získal.“ ...“*

(z terénního deníku)

Díky několikagenerační dokumentační činnosti řemesla úmrtím řemeslníka nezanikají beze stopy, nejsou předávána tak jednoduše, jak by si při čtení metodiky bylo lze představit. Ze všech řemeslníků, s nimiž byly v rámci podkladového výzkumu pro tuto práci hovořeno, pouze dva získali řemeslné dovednosti přímým předáním v rámci rodiny či obdobného užšího sociálního okruhu. U většiny nabral přenos tradice podobu čerpání poznatků z předchozí dokumentace technologických postupů a získávání praktických dovedností stylem pokus/omyl, jak se opakovaně zmiňovali.

5 SLOVO ZÁVĚREM

Na počátku jsme si položili tři navzájem provázané otázky vztahující se ke zkoumané problematice:

1. Jak samotná povaha výrobku ovlivňuje potenciální (ne)možnost jeho tvůrce dojít ocenění titulem *Nositel tradice lidových řemesel* nebo *Mistr tradiční rukodělné výroby*?

2. Jak jsme si v České republice zapracovali do zákonných a podzákonných opatření definici *tradiční lidové kultury*, respektive *tradice*, *lidovosti* a *kultury*?

3. Jakým způsobem a s jakým výsledkem pak tato opatření aplikujeme?

Při hledání odpovědi na první otázku jsme došli k poznání, že samotná fyzická podstata výrobku se projevuje nikoliv pouze v předpokládatelné podobě ‚předmět řemeslně kvalitní/nekvalitní‘, ale též v poněkud paradoxní rovině schopnosti onoho produktu projít přeměnou v muzejní exponát či v archiválii. Paradoxní už proto, že dle metodiky Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici (Ministerstvem kultury ČR pověřeného odborného garanta oblasti ‚lidové kultury‘) je oním pravým ‚tradičním lidovým‘ takový produkt, jehož vznik vyšel z praktické ‚potřeby lidu‘, nikoliv takový, co se nám dobře vystavuje v muzejní vitrině. Vzhledem k dosud nepřekonané léty zažitě odborné klasifikaci výroby do kultury hmotné jsou požadavky kladené na výrobce odvozeny primárně od povahy jimi tvořeného výrobku, a to včetně jeho materiálového původu a dlouhodobé uchovatelnosti v muzejních sbírkách. Nic na tom nezměnilo deklarované zařazení řemeslnických dovedností do kulturního dědictví nehmotného. Krajské metodiky jsou v tomto směru výrobcům příznivější větším důrazem na nehmotnou složku, zejména přenos a popularizace tradice.

Není možno změnit základní surovinu, z níž výrobce vyrábí, a zachovat si nárok na možnost ocenění. Při výrobě lze zavádět inovace, ale nesmějí být radikální, a jejich podoba musí projít při nominačním procesu schválením odbornou komisí – existuje předpoklad, že inovace se budou týkat zejména hmotné podstaty výrobku (např. tvarosloví, barevnost, zobrazené motivy), nikoliv inovace nehmotných technologických postupů – nicméně při větší než cca pětinové změně výrobku zřejmě nebude ocenění uděleno, a to ani když nehmotná část (technologický postup a předávání tradice) zůstane plně zachována. Jedná se o změnu přístupu k rukodělným řemeslům oproti situaci v minulém století – měnily se tvary, vzory, výrobky se

„přizpůsobovaly vkusu doby“ za nezměněných technologických postupů a materiálních vstupů. To dnes není u oceněných *Mistrů a Nositelů tradice* možné.

Co se týče tradiční lidové kultury samé, tak odpověď na druhou výzkumnou otázku, tj. jak jsme si do legislativy zapracovali definice tradice, lidovosti a kultury, se odvíjí od několika faktů možná překvapivých a od několika, které jsou nasnadě. Na počátku je šalamounské vyjádření vládní *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu* (2016), které zde neodoláme znovu citovat: „Pro nemateriální složku tradiční lidové kultury se v České republice běžně používá zkrácený pojem „tradiční lidová kultura“.“ Dle této *Koncepce* (2016) je v souladu s *Úmluvou UNESCO* (2003) tradiční lidová kultura definována coby živá, nehmotná součást kulturního dědictví. Tradiční rukodělná řemeslná výroba, která do lidové kultury patří, ale v našich reáliích spadá metodologicky do kultury hmotné, nikoliv nehmotné; primárně se tedy posuzují její hmotné projevy, jak je podrobněji uvedeno v odpovědi na předchozí výzkumnou otázku.

Deklarovaná lidovost není odvozena od reálií současného světa, je metodologicky chápána coby uzavřená kapitola pevně spojená s venkovanstvím 19. století, kryje se tedy s pomyslným, téměř mýtickým češtvím hledaným našimi obrozenci. V tradičnosti se pojí dva úzce propojené aspekty, oba spojené s žádoucím zachováním nehmotných entit v běhu času. Jedním aspektem je přenos z minulosti do dneška, druhým pak přenos z dneška do budoucnosti. U oceňovaných rukodělných řemeslníků je sice zjišťováno, kde své znalosti a dovednosti načerpali, ale tento aspekt historického přenosu tradice není hodnotícím kritériem. Důležitějším pro ocenění a další zachování tradice je její horizontální šíření v současnosti a předání těm, kteří přijdou po nás, nejlépe formou výchovy přímých následovníků, kteří by řemeslnou výrobu dále provozovali.

Třetí výzkumnou otázku lze rozdělit na dvě části: způsob a výsledek. Jako u všech politik, tak i u státní kulturní politiky závisí nejen na přesné legislativní definici, ale i na způsobech implementace. Ohledně oceňování drobných rukodělných řemeslníků je implementační strategie daná striktními podmínkami, dle nichž se cena uděluje. Vyhledávání, identifikace, dokumentace, navrhování i hodnocení jsou pevně v rukou expertů, odborníků placených státem. Jedná se tedy o uzavřený nedemokratický, neparticipační systém „stát sobě“, do něhož nemá veřejnost přístup jinak než coby pasivní objekt – objekt, na nějž jsou kladeny požadavky, který je hodnocen, který je vzděláván atd. Tato situace vyvolává otázky ohledně dlouhodobé

udržitelosti legitimacy takto provozované kulturní politiky, jež se sama označuje za konanou ve veřejném zájmu. Dalším problémem je dlouhodobý nedostatek ‚patřičně vzdělaných‘ odborníků (rozuměj: majících na problematiku názor totožný s centrální metodikou), a to obzvláště na regionální úrovni.³⁶

Vzhledem k deklarovanému cíli kulturní politiky, jejíž součástí je oceňování řemeslníků, tj. k uchování tradice ruční řemeslné výroby, musíme se v rámci zodpovězení třetí výzkumné otázky také ptát, nakolik se tento cíl daří plnit. Úspěšné předávání je během na velmi dlouhou trať, ale protože jsou oceňování udělována již bez mála dvě desítky let (první *Nositelé tradice* byli oceněni v roce 2001), drobné náznaky v tomto směru již vidíme. Výmluvným aspektem je, že dosud nebyl oceněn žádný přímý pokračovatel již dříve oceněného *Nositele tradice*.

Důležitost této skutečnosti je však současně relativizována jednou z podmínek udělení ocenění, tj. že musí jít o výrobu a technologie vzácné a ohrožené zánikem, kterážto podmínka může vést k paradoxní situaci, kdy při úspěšném rozšíření už noví výrobci na ocenění nedosáhnou, jelikož se ztratil aspekt výlučnosti. I tak však jsme ponoukáni k zamyšlení, nakolik je státem striktně korigovaná politika založená na expertokracii schopna pomoci udržet při životě tradice, jež nazýváme lidovými. Prozatím si vede dobře, když se podíváme, kolik ze současných rukodělných tvůrců našlo inspiraci k výkonu řemesla i základní oborové údaje právě v dokumentaci státních sbírkových institucí. Necháme se překvapit, jak se jí bude dařit v časech příštích.

³⁶ V regionech není výjimkou, že post etnologa je obsazen studovaným historikem, případně je etnologie přislovečnou popelkou sbírající drobký, jíž není přidělen žádný pracovní poměr. Na koordinačních poradách zas a znovu zaznívaly stížnosti, že prý žádné nově vystudované odborníky v republice ani nemáme, pokud už se ve škole etnologii učí, tak o Indiánech, ne té naší kulturologii.

ZDROJE

- Bateson, G.** 1935. Music in New Guinea, in *The Eagle*, vol. XLVIII, No. 214, 158-169. Cambridge: The University Press.
- Baudrillard, J.** 1994. The System of Collecting (transl. R. Cardinal), in J. Elsner, R. Cardinal (eds.), *The Cultures of Collecting*. London: Reaktion Books.
- Baudrillard, J.** 1996. *The System of Objects* (transl. J. Benedict). London: Verso.
- Bentley, A. F.** 1908. *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berezin, M.** 2002. Secure States: Towards a Political Sociology of Emotion, in J. Barbalet (ed.), *Emotions and Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Berger, P. L., T. Luckmann** 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii věděni*. Brno: CDK.
- Blahůšek, J.** (ed.) 2006. *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Blahůšek, J., M. Lukešová** (eds.) 2011. *Metodika identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice v kontextu účinnější péče o tradiční lidovou kulturu na léta 2011-2015*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Burawoy, M.** 1998. The Extended Case Method. *Sociological Theory*. 16(1):4-33.
- Callon, M.** 1986. Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay, in J. Law (ed.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge*, 196-233. London: Routledge & Kegan Paul.
- Clifford, J.** 1986. Introduction: Partial Truths, in J. Clifford, G. E. Marcus (eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Čapek, K.** 1984. *O umění a kultuře I*. Praha: Československý spisovatel.
- Česko.** Nařízení vlády č. 5/2003 Sb. o oceněních v oblasti kultury, udělovaných Ministerstvem kultury ve znění pozdějších předpisů (verze 4, účinnost k 10. 2. 2015).
- Česko.** Vyhláška č. 275/2000 Sb. Ministerstva kultury, kterou se provádí zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy ve znění pozdějších předpisů (verze 2, účinnost k 1. 7. 2013).
- Česko.** Zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy ve znění pozdějších předpisů (verze 10, účinnost k 1. 7. 2017).

- Česko.** *Zákon č. 219/2000 Sb. o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích* ve znění pozdějších předpisů (verze 35, účinnost k 1. 4. 2020).
- Česko.** *Zákon č. 250/2000 Sb. o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů* ve znění pozdějších předpisů (účinnost k 1. 7. 2017).
- Česko.** *Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník* ve znění pozdějších předpisů (verze 7, účinnost k 1. 7. 2020).
- Česko.** *Zákon č. 112/2016 Sb. o evidenci tržeb* ve znění pozdějších předpisů (verze 8, účinnost k 1. 5. 2020).
- Elsner, J., R. Cardinal** 1994. Introduction, in J. Elsner, R. Cardinal (eds.), *The Cultures of Collecting*. London: Reaktion Books.
- EU.** *Nařízení evropského parlamentu a rady (EU) č. 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů* a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů), zkráceně „GDPR“.
- Gledhill, J.** 2004. Neoliberalism, in D. Nugent, J. Vincent (eds.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, 332-348.
- Grygar, J.** 2016. *Děvušky a cigarety: O hranicích, migraci a moci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Halbwachs, M.** 2009. *Kolektivní paměť: Kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hanzal, Jiří.** *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 2004.
- Horák, J.** 1933. Národopis československý: Přehledný nástin, in *Československá vlastivěda II.: Člověk*, 305-472. Praha.
- Ingold, T.** 2001. Beyond art and technology: the anthropology of skill, in M. B. Schiffer (ed.), *Anthropological perspectives on technology*, 17-31.
- Jerome, J. K.** 2016 [1889]. *Tři muži ve člunu (O psu nemluvě)*. Praha: Albatros.
- Koncepce** účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na období 2016–2020, in *Usnesení vlády České republiky ze dne 13. ledna 2016, č. 10*.
- Latour, B.** 1991. Technology is society made durable, in J. Law (ed.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, 103-131. London: Routledge.
- Latour, B.** 1993 [1991]. *We Have Never Been Modern*. Massachusetts: Harvard University Press.

- Latour, B.** 1996. On actor-network theory. A few clarifications plus more than a few complications, in *Soziale Welt*, vol. 47: 369-381.
- Miller, D.** 2001. Behind Closed Doors, in D. Miller (ed.), *Home Possessions: Material Culture behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- Miller, D.** 2005. Materiality: An Introduction, in D. Miller (ed.), *Materiality*. London: Duke University Press.
- Miller, D.** 2011. The power of making, in D. Charny (ed.), *The Power of Making*, 14-27. London: V&A Publishing.
- Ministerstvo kultury ČR** 2003. *Metodický návod k navrhování titulu „Nositel tradice lidových řemesel“*, čj. 9957/2003, platné od 11. června 2003.
- Ministerstvo kultury ČR**, odbor regionální a národnostní kultury 2020. *Metodický pokyn k navrhování titulu „Nositel tradice lidových řemesel“*, platné od 7. ledna 2020.
- Mlynka, L.** 2003. Spoločenské zmeny a ich dôsledky v živote remeselníckych vrstiev, in *Eudová kultúra a jej premeny v 20. storočí*. Bratislava: Studia Academica Slovaca.
- Mlynka, L.** 2004. *Remeselník vo vidieckom prostredí: Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve*. Bratislava: STIMUL.
- Moutu, A.** 2007. Collection as a way of being, in A. Henare, M. Holbraad, S. Wastell (eds.), *Thinking through things: Theorising artefacts ethnographically*. London: Routledge.
- Müller, K.** 2002. *Češi a občanská společnost: Pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton.
- Novotný, V.** 2010. *Papuánské (polo)pravdy*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Dokořán s.r.o.
- Organizace spojených národů pro vzdělání, vědu a kulturu (UNESCO)** 2003. *Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví*. Překlad: Ministerstvo kultury ČR. Paříž.
- Pearce, S. M.** 1995. *On Collecting: An investigation into collecting in the European tradition*. London: Routledge.
- Polanyi, K.** 2001 [1944]. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. USA: Beacon Press.
- Scott, J. C.** 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.

- Scheufler, V.** 1991. Domácká výroba v Praze, in *Český Lid* 78, no. 1: 52-57.
- Slovensko.** *Zákon č. 270/1995 Z. z., o štátnom jazyku Slovenskej republiky ve znění pozdějších předpisů* (účinnost k 1. 7. 2016).
- Stalin, J. V.** 1949 [1913]. *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

WEBOVÉ ODKAZY

- <https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures> [7. 8. 2020]
- <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html> [7. 8. 2020]
- <http://www.nulk.cz/nositele-tradice/> [7. 8. 2020]

SEZNAM VYOBRAZENÍ

druhotné využití odpadového materiálu (vše fotoarchiv autora)

Obr. č. 1 na s. 57: Nádoby z ojetých pneumatik

Obr. č. 2 na s. 58: Rámy z ojetých pneumatik, vlevo dole nádoba s víkem

Obr. č. 3 na s. 58: Hračky z nápojových plechovek